

EESTI KUNSTIAKADEEMIA

Kunstikultuuri teaduskond

Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Marge Laast

**Tallinna Piiskopliku Toomkiriku irdraiddetailide
inventeerimine, konserveerimine ja eksponeerimine**

MAGISTRITÖÖ

Juhendajad: Helen Bome (MA)

Anneli Randla (PhD)

Konsultandid: Juhan Kilumets (MA)

Isabel Aaso-Zahradnikova (MA)

Tallinn 2022

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

1. käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;
2. kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
3. luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selle sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kui võrd repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt.

Keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

(kuupäev)

(magistritöö autori nimi ja allkiri)

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele:

(kuupäev)

(magistritöö juhendaja allkiri, akadeemiline või teaduskraad)

Sisukord

Lühendid	5
Resümee	6
Sissejuhatus	7
1. Toomkiriku ehituslugu	10
1.1. Kiriku asukoht ja kirjeldus	11
1.2. Kiriku peamised ehitusetapid	13
1.2.2. Toomkiriku II ehitusjärg: 14. sajand	14
1.2.3. Toomkiriku III ehitusjärg: 15. sajand	17
1.2.4. Toomkirik 16. sajandil	20
1.2.5. Toomkirik 17. sajandil	21
1.2.6. Toomkirik 18. – 19. sajandil	22
1.2.7. Toomkirik 20. – 21. sajandil	24
2. Toomkiriku irdraiddetailide kogu kujunemine	26
2.2. Arheoloogilised kaevamised ja uuringud, mille käigus leitud irdraiddetailid võisid jõuda Jüri kabelisse	30
2.3. Raiddetailide ümberpaigutamine toomkirikus	37
2.3.1. Jüri kabeli hauatähiste juurde kuulunud raiddetailid	37
2.3.2. Toomkiriku kooriruumi hauatähiste juurde kuulunud raiddetailid	38
2.3.3. Tänapäevaseks teadmata hauatähised	41
2.4. Näiteid raidkivide ümbertõstmisest toomkirikus	42
2.4.1. Ferseni kabeli sarkofaag	42
2.4.2. Woldemar Sorseveri hauaplaadi katked	44
2.5. Raidkivid, mis ei ole jõudnud toomkiriku raidkivikollektsiooni	44
2.5.1. Toomkiriku raiddetailid Tallinna Linnamuuseumi raidkivimuseumis ja -hoidlas	44
2.5.2. Mujal taaskasutuses olevad toomkiriku raiddetailid	46
3. Toomkiriku irdraiddetailide kogu inventeerimine	48
3.1. Ülevaade raidkivide inventeerimisest Tallinna toomkirikus	48
3.1.1. Toomkiriku raidkivide inventeerimine 17.–19. sajandil	48
3.1.2. Toomkiriku raidkivide inventeerimine 20.–21. sajandil	49
3.2. Varasem raidkivide inventeerimine Jüri kabelis	50
3.3. 2020. a raidkivide inventeerimine Jüri kabelis	52
3.3.1. Ülevaade raidkivide varasemate inventuuride metoodikatest	52

3.3.2. Jüri kabeli raidkivide inventeerimise metoodika 2020. a	55
3.3.3. 2020. a inventuuri lähtealus MuIS.....	56
3.3.4. Inventeerimise etapid.....	56
3.4. Inventeerimismetoodika testimine Pöide kiriku raiddetailidel.....	61
3.5. Kokkuvõte inventeerimismetoodika väljatöötamisest ja ettepanekud edasiseks	63
4. Toomkiriku irdraidetailide konserveerimine, hoidla rajamine ja eksponeerimissettepanekud	65
4.1. Toomkiriku raiddetailide konserveerimine	65
4.1.1. Praktiline konserveerimine	65
4.1.2. Tehnilised uuringud.....	68
4.1.3. Ajaloolised uuringud	69
4.1.4. Konserveerimispasside koostamine ja fotodokumentatsioon.....	69
4.2. Raidkivide hoidla rajamine	70
4.3. Ettepanekud raidkivide eksponeerimiseks	73
4.3.1. Raiddetailide eksponeerimine Jüri kabelis	74
4.3.2. Raiddetailide eksponeerimine edelakabelis.....	77
4.3.3. Kiriku 8 avahoidla. Ettepanek toomkiriku muusemi loomiseks.....	78
Kokkuvõte.....	80
SUMMARY	82
Allikad ja kirjandus.....	85
Lisad.....	91

Lühendid

AI	Ajaloo Instituut
EKA	Eesti Kunstiakadeemia
KRPI	Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut (1978–1988)
MKA	Muinsuskaitseamet
RIK	Riigi Infosüsteemide Keskus
RUPI	Riiklik Uurimis- ja Projekteerimisinstituut Eesti Ehitismälestised (1988–1992)
TAMKI	Tallinna Arhitektuuri Mälestusmärkide Kaitse Inspeksioon (1968–1995)
TLM	Tallinna Linnamuuseum
TLPA MKO	Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakond
TRT	Teaduslik Restaureerimise Töökoda (1950–1968)
VAMKI	Vabariiklik Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspeksioon (1969–1988)
VRV	Vabariiklik Restaureerimisvalitsus (1968–1988)

Resüme

Magistritöö eesmärk on Tallinna toomkiriku irdraiddetailide inventeerimine ja inventeerimismetoodika väljatöötamine, mida võiks eeskujuna kasutada ka teiste Eesti pühakodade raidkivide ning vajadusel teiste kunstiväärtuste inventeerimiseks. Töö lisaeesmärgiks on raiddetailidele hoidla rajamine ning eksponeerimisettepanekute tegemine edaspidiseks. Töö käigus uurisin kogu tekkelugu ning konserveerisin esimesed eksponaadid – toomkiriku neli raidfragmenti.

Teostatud tööde põhjal tegin Muinsuskaitseametile ettepaneku talletada teave toomkiriku raidkivikogu kohta kirikutele ja eramuuseumidele suunatud infosüsteemis MuIS *Light* (Muuseumide infosüsteemi MuIS lihtsustatud liides), mis on hetkel tasuvusuuringu faasis. Inventeerimismoodulit sisaldav MuISi tarkvara võimaldab sisestada, täiendada ja avalikustada detailset infot muuseumide kunstivarade kohta. MuIS *Light* sisaldab tõenäoliselt sarnast tarkvara, mis on kohandatud kasutamiseks kirikutele ja eramuuseumidele.

Seoses sellega, et MuIS on harjumuspärane keskkond nii muuseumitöötajatele, kunstiteadlastele kui teistele uurijatele, soodustaks MuIS *Light* kasutuselevõtt edaspidi uuringuid ja nende avalikustamist kirikute kunstivarade kohta.

Seniks talletatakse info toomkiriku raidkivikogu kohta käesoleva magistritöö lisades, Muinsuskaitseameti arhiivis, TLPA muinsuskaitse osakonna arhiivis ning näidisenähtena osaliselt MuIS testkeskkonnas (testMuIS).

Märksõnad: Tallinna toomkirik, raidkivi, inventeerimismetoodika, MuIS *Light*, konserveerimine, eksponeerimine.

1. Toompea (Der Dom zu Reval). W.S. Stavenhagen „Album Ehstlaendischer Ansichten“, Mitau 1867.

2. Vaade Toompeale 2014. Foto: S. Soome.

Sissejuhatus

Tallinna toomkirik kui Toompea kõrgendikku kompositsiooniliselt valitsev suurehitis ning Toompeale nime andja on Tallinna ehituskunsti arengus ilmselt kõige silmapaistvamat osa etendanud arhitektuurimälestis.¹ Juba aastal 1240 Pühale Neitsi Maarjale pühitsetud ja Eestimaa kirikute emakirikuks nimetatud pühakoda on tänaseni Tallinna üks olulisemaid vaatamisväärsusi ning turistide ja palverändurite sihtkohti kogu Eestis. Tavapäraselt külastab kirikut aastas üle 100 000 inimese, suvehooajal päevas teinekord üle kümne tuhande. 2021. aastal oli globaalsest pandeemiaolukorrast tingituna palverändurite ja turistide arv ligi kümme korda väiksem.² Sellele vaatamata on kiriku asukoht – sajandite vältel peaaegu muutumatu siluetiga Toompea, jäänud üheks kaunimaid vaateid pakkuvaks ja külastatumaks paigaks Tallinnas.

¹ V. Raam, Tallinna Toomkirik. Tallinna vaatamisväärsused. Tallinn: Eesti Raamat, 1973, lk 5.

² J. Siim, Pühakoda – Püha koda? – Katedraali sõnumid. EELK Tallinna Piiskopliku Toomkoguduse infokiri. November 2021, lk 3. <http://toomkirik.ee/wp-content/uploads/2021/12/november-2021-10lk.pdf> (vaadatud 18.12.2021).

Kuigi Toompeal asub mitmeid väärika ajalooa hooneid, on toomkirik piirkonna üks vähestest ajaloo huvilistele inimestele avatud ruumidest. Seepärast on oluline iga selle paigaga seotud kultuuriloolise nüansi väärtustamine ning tutvustamine.

Magistritöö eesmärk on Tallinna toomkiriku seni uurimata irdraiddetailide inventeerimine selleks spetsiaalselt väljatöötatud metoodikaga. Töö lisaeesmärk on kogu kujunemisloo uurimine, nelja raiddetaili konserveerimine ning ettepanekute tegemine inventeeritud raiddetailide eksponeerimiseks. Praktilise töö käigus moodustasin süstematiseeritud näidiskogu, mida toomkogudus saaks soovi korral kasutada eeskujuna teiste toomkiriku kunstiväärtuste inventeerimisel ja mõtestamisel. Töö lisandväärtus on ettepanekute tegemine Muinsuskaitseametile ühtse inventeerimismetoodika kasutuselevõtuks Eesti kirikute raiddetailide ja teiste kunstiväärtuste inventeerimiseks.

Enne toomkirikus inventeerimistöödega alustamist 2020. a suvel toimus inventeerimismetoodika ülesandepüstituse teemaline nõupidamine toonase Muinsuskaitseameti kunstipärandi osakonna juhataja Linda Lainvoo ning kunstipärandi nõuniku Grete Nilbiga.

Inventeerimise protsessi tutvustasin koostöös arhitektuuriajaloolase Juhan Kilumetsaga 2020. aasta sügisel toomkoguduse esindajale õpetaja Arho Tuhkrule, Muinsuskaitseameti esindajale Linda Lainvoole ning Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonna esindajale, toonasele kunstimälestiste peaspetsialistile Eero Kangorile. Inventeerimise ja hoidla rajamise tööd toomkirikus toimusid toomkogudust muinsuskaitse ja konserveerimise alal pikaajakselt nõustanud Juhan Kilumetsa ettepanekul ja kaasabil. Raidkivide konserveerimistööde juhendaja oli Isabel Aaso-Zahradnikova. Petrograafilisi uuringuid aitas teostada geoloog Helle Perens.

Magistritöö koosneb neljast peatükist ja lisadest.

1. Esimeses peatükis käsitletakse ülevaatlikult toomkiriku hoone kujunemisloo ajaloolist konteksti. Seoses sellega, et kirjalikes allikates ei ole toomkiriku ehitusloo ega arhitektuuri kohta märkmeid säilinud, on kiriku keeruka ehitusloo selgitamisel peaaegu ainukesteks lähtealusteks võrdlevad ehituskunstilised vaatlused ja ehitusarheoloogilised andmed,³ mis on

³ V. Raam, Tallinna Toomkirik, lk 5.

tänaseks talletatud peamiselt Muinsuskaitseameti ning Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonna arhiivis. Kirjalike andmete puudumine teeb eriti oluliseks iga toomkirikuga seotud raidkivikatke säilitamise ning hoiustamise parimal võimalikul viisil, et neid saaks edaspidi uurimisallikana kasutada – olgu seniste uuringute tulemuste kinnitamiseks või uute teooriate põhjendamiseks. Inventeeritud raiddetailide hulgas on nii konstruktiivseid kui ka hauamonumentide juurde kuuluvaid raiddetailide, nii arheoloogilisi leide kui ka aegade jooksul irdunud ning kirikus ladustatud tükke. Toomkiriku ehitusloolise raamistiku tundmine on eelduseks irdraiddetailide dateerimisel ning algsete asukohtade tuvastamisel.

2. Teine peatükk keskendub irdraiddetailide kogu kujunemisele.
3. Kolmas peatükk annab ülevaatel varasematest inventuuridest toomkirikus ja tutvustab väljatöötatud inventeerimismetoodikat, sh metoodika testimise tulemusi Pöide kiriku raiddetailide inventeerimisel, et hinnata metoodika sobivust teiste kirikute raiddetailide inventeerimiseks.
4. Neljanda peatüki fookuses on nelja raidkivi konserveerimine, irdraiddetailide hoidla rajamine ja ettepanekud kivide edasiseks eksponeerimiseks.
5. Lisades on ära toodud magistritöö praktiliste ja uurimuslike töödega seonduv materjal.

Kõik töös esitatud fotod on autori tehtud, kui ei ole märgitud teisiti.

3. Toomkirik tänapäeval. Foto R. Seeman.

1. Toomkiriku ehituslugu

Tänaseni ei ole Tallinna toomkiriku kujunemis- ja ehitusloo osas täit selgust. Selle teemaga on tegelenud mitmed kunsti- ja arhitektuuriuurijad. Enne II maailmasõda kirjutasid toomkirikust Eugen von Nottbeck, Wilhelm Neumann ja Sten Karling.⁴ Pärast sõda on toomkiriku põhiuurijaks olnud Villem Raam,⁵ kuid temagi aruanded pälvisid omal ajal kriitikat.⁶ Toomkirikust hulga artikleid ja raamatuid avaldanud Raam revideeris aastate jooksul mitmeid oma varasemaid seisukohti, mistõttu on käesolevas töös tuginetud valdavalt tema hilisematele käsitlustele.

⁴ Von Nottbeck, Eugen; Neumann, Wilhelm. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. Zweite Lieferung: Kirchliche Kunst. Grabsteine Revals. Reval: Hans Kluges Verlag, 1899.

<https://archive.org/details/geschichteundku00neumgoog/page/n153/mode/2up>, (vaadatud 25.10.2021);

Sten Karling, Zur Baugeschichte der Domkirche zu Tallinn. – Õpetatud Eesti Seltsi toimetised XXX. Tartu, 1938, lk 237–248;

S. Karling. ; Tallinn. Kunstiajalooline ülevaade. [1963] Tallinn: Kunst, 2006.

⁵ V. Raam, Tallinna Toomkirik. Tallinna vaatamisväärsused. Tallinn: Eesti Raamat, 1973;

V. Raam, B. Dubovik, Toomkirik Toom-Kooli t. 6. – Eesti arhitektuur 1. Tallinn. Üldtoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1993;

MKA, ERA.T-76.1.205: Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruanne I. K. Aluve, V. Raam. Tallinn, 1960.

⁶ MKA, ERA. 5071.1.349: Olev Prints. Ühest arhitektuuriajaloolisest uurimistööst ja restaureerimisest. Tallinna Toomkirik. Kirjavahetus. Reg.nr.1087. Alustatud 1946, lõpetatud 1985, lk 119–136.

Ehituslooliste küsitavuste illustreerimiseks on mõnel juhul ära toodud ka tema varasemaid hüpoteese.

Toomkiriku ehitusloost ülevaate andmisel keskendun arhitektuuri kõrval ülevaatele hoone konstruktiivsetest raiddetailidest, hauaplaatidest ja hauamonumentidest, sest need olid inventeeritavate raiddetailide peamised kategooriad. Töö fookuse tõttu ma ei keskendu hoone ehitus- ja ümberehitustööde foonil toimuvatele võimuvõitlustele ja poliitilistele murrangutele, kuigi tuleks arvesse võtta, et need sündmused võisid mõjutada ehitustööde käiku. Et valgust heita magistristöös inventeeritavate raiddetailide kui ehituslooliselt kõneka materjali säilitamise olulisusele, on näidetena toomkiriku arhitektuuriajaloolistest debattidest välja toodud varasemate uurijate erinevaid arvamusi.

1.1. Kiriku asukoht ja kirjeldus

Nõndasamuti kui sõdade, tulekahjude ja hooletuse tõttu on hävinud suurem osa keskaegse Liivimaa kirikuelu puudutavaid allikaid,⁷ on hävinud ka suurem osa toomkiriku ehituslugu puudutavatest kirjalikest allikatest. Praeguste teadmiste kohaselt asus Toompeal 13. sajandi algul tõenäoliselt eestlaste linnus, mis võis olla ehitatud juba 11. – 12. sajandil. Millise ala kindlustus hõlmas ning millised olid tema kaitsehitised, pole teada.⁸

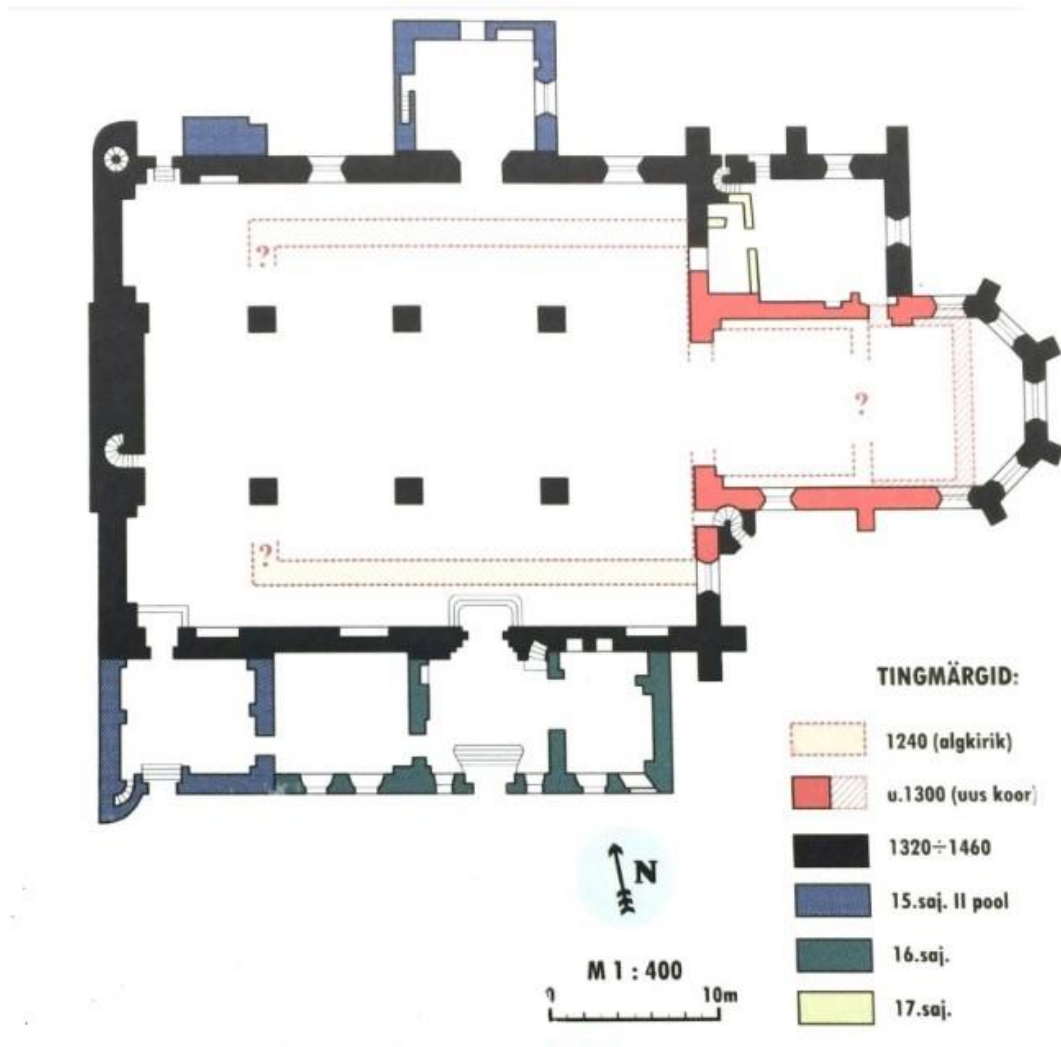
Kirik on kinnismälestisena muinsuskaitse all, samuti kiriku koosseisulised vallasmälestised, mille hulgas on näiteks kiriku altarisein ja kantsel, pingistik ja loožid, tuulelipp, oreliväär, lae-, laua-, seisu- ja seinalühtrid ning puidust vapp-epitaafid, samuti ukсед. Kiriku põrand on suuremalt jaolt kaetud paekivist hauaplaatide või nende fragmentidega, kuivõrd alates keskajast kuni 1773. aastani oli kombeks kirikusse mätta nii tähtsamaid vaimulikke kui ka jõukamaid ilmikuid. Toomkiriku põranda alla on tänaseni maetud ligi 500 inimest.⁹ Ligi 40 kaitsealust objekti on valmistatud paekivist ning suurema osa nendest moodustavad hauatähised, nende pealisplaadid või fragmendid.

⁷ T. Kala, *Jutlustajad ja hingede päästjad. Dominiiklaste ordu Tallinna Püha Katariina konvent*. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2013, lk 10.

⁸ Tallinna ajalugu I: 1561. aastani. Koost ja peatoim Tiina Kala. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019, lk 64.

⁹ Vestlus EELK peapiiskop U. Viilmaga 13.04.2022. Märkmed autori valduses.

Juba keskajal suundus valdav osa Toompeale viivatest tänavatest toomkiriku poole, mis paikneb Tallinna kõrgeima ala keskosas väheldase platsi ääres. Toomkirik on tänase kuju saanud pärast mitmeid ümberehitusi, esindades nõnda erinevate ajastute kihistusi. Kiriku pikihoone arhitektuursete detailide lühikesed, järsud vormid erinevad selgesti koori saledatest ja sujuvatest vormidest. Tänu just sellele tõsiasjale tuli Sten Karling mõttele, et toomkirik on mitu korda ja erinevas stiilis ümber ehitatud (ill 4).¹⁰

4. Tallinna toomkiriku põhiplaan. Koostanud Raul Vaiksoo. TLPA MKO, N.12. S.366: R. Vaiksoo. Tallinna Toomkiriku hauaplaadid. Raul Vaiksoo, 2003, lk 36.

¹⁰ MKA, ERA.5071.1.349, lk 133;

S. Karling, Tallinn. Kunstiajalooline ülevaade. [1963] Tallinn: Kunst, 2006, lk 28.

1.2. Kiriku peamised ehitusetapid

Seniste uuringute tulemusi arvesse võttes võib toomkiriku basiilikaks kujunemise ehitusloo jagada tinglikult kolme suuremasse etappi, millele eelnes tõenäoliselt Taani kuninga Valdemar II eestvõttel puukiriku rajamine praegusest kirikust lõuna või lääne poole, tänase kirikuplatsi ja Rutu tänava vahelises kvartalis.¹¹ Puitkiriku ehitusega võidi alustada vahetult pärast Lyndanise lahingus eestlaste alistamist 1219. a, kuid hoone arhitektuuri kohta andmed puuduvad.

1.2.1. Toomkiriku I ehitusjärg: 13. sajand

Esimese kivikiriku rajamist on seostatud dominiiklaste saabumisega Toompeale 1229. a¹², kuid vendade seos kiriku- või kloostrahoone ehitamisega Toompeale ei ole tõestust leidnud seoses säilinud allikate vähese usaldusväärsusega.¹³ Lisaks on näiteks Tiina Kala välja toonud Toompea erandlikkuse vendade esimese peatuspaigana.¹⁴

Arhitektuuriliselt on usutavaks peetud kabeli või kiriku rajamise algust vahemikus 1223 – 1229. Peale tööde ootamatut seiskumist 1233. a. kujundati kirik edaspidi tõenäoliselt kastkooriga ühelööviliseks võlvimata pikihooneks, mis valmis 1240. a ning pühitseti samal aastal peakirikuks. Kiriku väljanägemise ja täpsete mõõtmete kohta andmed puuduvad, kuid arvatavasti jäi pühakoda võlvimata kuni 13. sajandi lõpuni. Võrdluseks võib nimetada, et Ribes, kust võisid pärineda toomkiriku ehitajad, oli toomkiriku pikkus vaid 26 m ning 13. sajandi II poolel rajatud Haapsalu linnusekiriku pikkus 36 m.¹⁵

Proovikaevamistele tuginedes märkas Raam, et kiriku pikitelje ida-lääne orientatsiooni on selles ehitusjärgus korrigeeritud, kooriruumi pikendatud ning lõpetatud poolümara apsiidiga, mille vundament oli polügonaalse koorilõpmiku all säilinud. Ta seostab niisugust romaanipärast

¹¹ V. Raam, Tallinna Toomkirik, lk 7.

¹² V. Raam, B. Dubovik, Toomkirik Toom-Kooli t. 6, lk 242.

¹³ T. Kala, Jutlustajad ja hingede päästjad, lk 74.

¹⁴ Samas, lk 80.

¹⁵ MKA, ERA.5071.1.349, lk 123.

kooripikendust Ojamaa ja Visby kirikutega ning mõneti tsistertslastega seotud Mõõgavendade linnusekabelitega (Riia toomkiriku koor, Valjala kiriku koor, mis valmis 13. sajandi II veerandil).¹⁶

Seevastu Olev Prints hinnangul ei tõesta kaarjas idaseina vundament apsiidi kunagist olemasolu, liiatigi ei olevat olnud apsiidi sel ajal ühelgi Taani ega Eesti kirikul.¹⁷ Prints märgib, et vanade kirikute juures kohtab taolist lahendust sageli – nii oli palju lihtsam ja arukam maa alla ehitada. Näiteks toob ta Tartu Jaani kiriku (14. s) koori idaseina kaarja vundamendi, millele on üheaegselt ehitatud hulknurkne lõpmik.¹⁸ Hiljem on ka Raam 1960. a kaevamistele tuginevat hüpoteesi poolumara koorilõpmiku olemasolu kohta muutnud, märkides, et „andmed võimalikust koorilõpmikust puuduvad“.¹⁹

1.2.2. Toomkiriku II ehitusjärg: 14. sajand

Raami arvates asuti tagasihoidlikku kirikut suurendama 14. sajandi alguses, mil üldkavatisse loojaks oli meister, kes pärines Ojamaalt ehk samast ehituskultuuri piirkonnast, kust olid Karlingi ja Helge Kjellini hinnangul välja kasvanud ka Järvamaa ehitajad.²⁰ Mõnede arvamuste kohaselt asuti tänase kolmelöövilise ja neljatraveelise kiriku kavatissele vastava, kuid tornita pikihoone väliste seinamüüride ehitustööde juurde alles 14. sajandi II poolel pärast Põhja-Eesti müümist Liivimaa Ordule 1347. a.²¹ Seevastu Prints leiab, et Raam on kiriku ehitusperioodi „teinud liialdatult pikaks eesmärgiga žongleerida kirik üleminekustiilist gootikasse“.²²

Hoone basiilikaks muutmise käigus püstitati ilmselt uued seinamüürid, paksendati põhja- ja lääneseina, lisati keerdtrepid pääsuks koorile ja lääneseina lisatud empoorile ja kabelisse, mis Raami arvates oli mõeldud kiriku patroonile (Taani kuningale) ja tema kaaskonnale. Kersti Markuse hinnangul 14. sajandi kirikute lääneseina valitsejarõdusid ei ehitatud.²³ Traditsiooniline

¹⁶ V. Raam, Tallinna Toomkirik, lk 8.

¹⁷ MKA, ERA.5071.1.349, lk 123.

¹⁸ Samas.

¹⁹ V. Raam, B. Dubovik, Toomkirik Toom-Kooli t. 6, lk 242.

²⁰ MKA, ERA.T-76.1.205, lk 88.

²¹ Toomkirik. – Tallinna entsüklopeedia 2. Peatoim J. Tamm. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2004, lk 250.

²² MKA, ERA.5071.1.349, lk 134.

²³ Kersti Markuse loeng „Jõelähtme kiriku ja kihelkonna varasemast ajaloost“.

https://www.youtube.com/watch?v=crqcYNN_9F4 (20:46) (vaadatud 01.10.2021).

seletus seostab rõdude olemasolu kaitsefunktsiooniga. Villu Kadaka hinnangul on seni alahinnatud näiteks moosekantide rolli keskaegsetes kirikutes.²⁴

Raami hinnangul asendati varasem koorilõpmik Põhja-Euroopa ehituskunstis uudse, poliügonaalse lõpmikuga 1320. aastatel, mõnede arvamuste kohaselt ligi 20 aastat hiljem. Võlv ja kilpkaared laoti tellistest, liigendati kuue paest mõigasroidega ja seoti ümara dekooririkka päiskiviga (ill 25). Lisaks tähistati koorikvadraadi ja uue lõpmiku vaheline piir kõrge laia vööndkaarega ning laiendati võidukaart.²⁵ Raam on stiilikriitiliselt sidunud lõpmiku ehitustraditsiooni tsistertslaste ning kõrggootikaga. Printsii hinnangul on kooriruumi puhul tegemist hoopis „tüüpilise üleminekustiili“²⁶ ning rikkaliku dekoori ja värvide poolest tuntud Westfaali traditsioonist lähtuva üldpildiga.²⁷

Raam arvab, et pikemat aega väldanud ehitustööde vältel lisandus meister, kelle töödes võis näha sugulust Pöide ja Karja kiriku stiiliga ning kes rikastas märgatavalt koori kujundust võlvitugede osas, valmistades võidukaare koos konsoolidega, võidukaare kõrval olevate nurkade tüvesevõrudega sambad, vööndkaare all olevate rippliseenide kõrgendused eenduvate profileeritud külgedega kolmikkonsoolide näol ning lehtkapiteelidega liseenid pikihoone lääneseinal.²⁸

Nähtavasti oli toomkirik 14. sajandi I pooles põhijoontes valmis ehitatud, katusega kaetud ning kirikuteenistuseks täies ulatuses kasutatav. Ainult kesklööv võis olla veel võlvimata.²⁹

Raam on pakkunud kesklöövi neljatahuliste piilarite (ill 5) valmimise ajaks 14. sajandi II poole, mil vana pikihoone lammutati ning võlvimise ajaks 1370. aastad.³⁰ Lähemad andmed pikihoone ehitustööde käigust puuduvad, kuid Raam peab tõenäoliseks vahepealset ehitustööde seiskumist, mistõttu jäid kasutamata geomeetriliseks redutseerunud vormiga kaheksatahulised rippkonsoolid, mis varem valminuina leidsid hiljem koha pikihoone nurkades. Raami sõnul on analoogid Turu

²⁴ Villu Kadaka loeng „Jõelähtme kiriku ehitusloost“. <https://www.youtube.com/watch?v=UWk4OdIrlbE> (36:00) (vaadatud 01.10.2021).

²⁵ V. Raam, B. Dubovik, Toomkirik Toom-Kooli t. 6, lk 244.

²⁶ MKA, ERA.5071.1.349, lk 133.

²⁷ MKA, ERA.5071.1.349, lk 134.

²⁸ MKA, ERA.T-76.1.205, lk 89.

²⁹ V. Raam, Tallinna Toomkirik, lk 21.

³⁰ V. Raam, Tallinna Toomkirik, lk 23.

toomkirikus ja Padise kloostri kirikus.³¹ Ta dateerib 14. sajandi IV veerandisse kiriku edela-, loode- ja kirderaidportaalid.³² Printsii hinnangul selle aja toomkirikul ega Padise kloostrikirikul tsistertslaste arhitektuuriga seost ei ole – sealne põlenud kabel õnnistati sisse alles 1448 ehk ajal, mil Põhja-Eesti ehituskunst kulges „ordustiili tähe all“.³³

Sellesse ehitusperioodi on dateeritud vanim säilinud toomkiriku hauaplaad, millel on kujutatud armulauakarikat hoidvat kätt (ill 6). 13.–14. sajandisse on dateeritud üks kulunud vapiga³⁴, kaks romaani majusklitega ning üks gooti minusklitega hauaplaadikatke³⁵, samuti katke, mida on peetud toomkiriku algseks päikesekellaks³⁶ ning üks käärkambrist koori viiva ukse varju jääv gooti majusklitega katke.³⁷

14. sajandi viimasest kolmandikust on tõenäoliselt pärit vasall Woldemar Sorseveri hauaplaad, mis on konserveerituna tänaseks leidnud koha kiriku lõunaküljel asuva Ferseni kabeli lääneseinal (ill 7).³⁸ 14. sajandist võib pärineda üks halvasti säilinud gooti majusklitega hauaplaadikatke käärkambris.³⁹

Keskajal kujunesid Toompea koos linnusega ja all-linn kaheks täiesti erinevaks asustuspiirkonnaks. Kui 14. sajandi all-linna käsitöölise ja kivimeistrite kohta on kirjalikud andmed leitavad, siis Toompea meistrite kohta sellised andmed puuduvad.⁴⁰

³¹ V. Raam, B. Dubovik, Toomkirik Toom-Kooli t. 6, lk 244.

³² Samas, lk 245.

³³ MKA, ERA.5071.1.349, lk 135.

³⁴ N.12. 366: R. Vaiksoo. Tallinna Toomkiriku hauaplaadid. Raul Vaiksoo, 2003, lk 19.

³⁵ Samas, lk 8.

³⁶ Samas, lk 18; M. Kilumets, M. Tabor (saatejuhid), Kultuurisaade OP!, 28.04.2022, <https://arhiiv.err.ee/vaata/op-127-382643> (26:00-29:00) (vaadatud 08.05.2022).

³⁷ A. Mänd, Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest. Keskaegsed hauaplaadid Tallinna toomi käärkambris. – Aja lugu. Toim A. Randla. (Eesti Kunstiakadeemia toimetised 21; Muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna väljaanded 6.) Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 34. https://www.academia.edu/26978693/Arutlusi_hauat%C3%A4histest_ja_muinsuskaitsest_Keskaegsed_hauaplaadid_Tallinna_toomi_k%C3%A4rkambris (vaadatud 01.05.2021).

³⁸ Hauaplaadi konserveerimisettepanekud dokumendis TLPA MKO, N.12.504: Tallinna Toomkirik. Woldemar Sorseveri hauaplaad: seisukord ja ettepanekud. Ettepanekud hauaplaadide säilitamiseks. Rändmeister, 2013, lk 7–8.

³⁹ A. Mänd, Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 25.

⁴⁰ K. Kaplinski, Tallinna käsitöölised XIV sajandil I. Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 32.

5. Toomkiriku interjäär tänapäeval.

6. Vanim säilinud toomkiriku hauaplaat armulauakarikat hoidva käe kujutisega. 14. s I pool.

7. Woldemar Sorseveri hauaplaat 14. s II pool.
Foto: Eero Kangor.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1338>

1.2.3. Toomkiriku III ehitusjärk: 15. sajand

13. sajandi II poolel või 14. sajandil alustatud ehitustööd kestsid ligi sada aastat. Ehitustegevusele viitavaid tõendeid on lisaks 1389. aastale ka veel 1414. aastast.⁴¹

12. mail 1433 puhkes Toompeal suur tulekahju, mille ulatuse ja kahjustuste kohta ei ole täpsemaid andmeid, kuid ilmselt ei jäänud kirik puutumata. Võimalik, et just sellele tuginedes on välja pakutud, et hoone seni ilmselt ajutise puitlaega kaetud löövid võlviti alles 15. sajandi II veerandil.⁴²

Algselt paigutas Raam peaportaali ja väikese, keskajal kiriku ainsaks torniks olnud kaheksatahulise kellatorni valmimise idaviilul 1370. aastatesse,⁴³ kuid hiljem dateeris ta nii peaportaali kui kellatorni 15. sajandi II veerandisse.⁴⁴

⁴¹ E. von Nottbeck, W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, lk 39.

⁴² TLPA MKO, N.12.366, lk 33.

⁴³ V. Raam, Tallinna Toomkirik, 23.

⁴⁴ V. Raam, B. Dubovik, Toomkirik Toom-Kooli t. 6, lk 245.

1460. aastatel oli toomkiriku põhimaht valmis peaaegu tänapäevasel kujul, v.a massiivne läänetorn kiivriga ja kirikut ümbritsevad kabelid, mis püstitati viimaste keskaegsete ehitustööde raames enamjaolt tollaste välisportaalide ette. Näiteks ehitati 15. sajandi II poolel pikihoone edelapoolse portaali ette kahekorruseline edelakabel ehk Inglite kabel (ill 8).⁴⁵ Ruumi algne funktsioon ei ole päris selge, kabeliks nimetamine on seega tinglik.⁴⁶ Ruumi teisel korrusel paiknevad luugiavad, millest võib järeldada, et tegemist võis olla laoruumiga kümnisevilja või muude maksude kogumiseks.⁴⁷ Ei saa alahinnata ka kiriku multifunktsionaalsust – kirik oli kogunemise koht, koosolekute koht, kohtupidamiskoht, laoruum, sakraalne ruum.⁴⁸ Sellest ruumist kujunes käesolevas töös inventeeritud irdraiddetailidele potentsiaalne eksponeerimise paik.

Kiriku loodnurka ehitatud kabel on tänaseks hävinud. Suhteliselt hästi on säilinud sel ajal idapoolse põhjaportaali ette ehitatud Püha Jüri kabel (edaspidi Jüri kabel) (ill 9), millesse paigutati veidi rohkem kui poolteist sajandit hiljem 12-aastase vahega kaks paekivisarkofaagi. Kui kabelis lakkas luteriusule üleminekuga aktiivne sakraalne tegevus, kujunes ruumist aegade jooksul erinevate kiriku varade, sealhulgas käesolevas töös inventeeritavate irdraiddetailide hoidla. Kiriku lääneküljel paiknes suur väliskantsli ärkel kuni 18. sajandini, mil kirik sai oma tänase torni (väliskantsel nähtav illustratsioonil 10).

⁴⁵ Ingli(te) kabeliks hakkas edelakabelit kutsuma kirikuteener Eve Voit 1990. aastatel. Allikas: vestlus Juhan Kilumetsaga 17.06.2022. Märkmed autori valduses.

⁴⁶ J. Kilumets, Tallinna Toomkiriku edelakabel. – Muinsuskaitse aastaraamat 2006. Tallinn: MKA, TKVA, EKA, 2007, lk 22–23.

⁴⁷ Sarnasest kiriku teise korruse ruumikasutusest laona räägib Kersti Markus loengul „Jõelähtme kiriku ja kihelkonna varasemast ajaloost“. https://www.youtube.com/watch?v=crqcYNN_9F4 (17:30) (vaadatud 01.10.2021).

⁴⁸ Samas, (19:20) (vaadatud 01.10.2021).

8. Toomkiriku Jüri kabel.

9. Toomkiriku edelakabel.

10. Vaade Tallinnale läänest. Toomkirik tähistatud tähega „I“. Gravüür A. Oleariuse reisikirjast *Offt beehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise*, Schlesswig, 1647. Eesti Rahvusraamatukogu.

<https://www.digar.ee/viewer/en/nlib-digar:264513/256782/page/72>

14. või 15. sajandist on pärit suur osa Lasnamäe ehituskivist valmistatud konstruktiivseid raidtöid (ill 11). 15. sajandil valmisid akende kaunid raidraamid, mis hävisid 1684. a tulekahjus ning asendati 19. sajandil Eesti parimast raidmaterjalist – Orgita dolomiidist tehtutega (ill 12).⁴⁹

15. sajandisse on dateeritud näiteks neli ristkülikukujulist Lasnamäe paekivist, peamiselt vaimulike hauaplaati käärkambris, samuti nt kiriku põhjalöövi keskel asuv haruldane hauaplaadi fragment, millel on kujutatud Hastferi perekonna vappi kolme kroonitud härjapeaga, mille kohal on kiiver stiliseeritud akantuselehtedega⁵⁰ (ill 13).

Sel perioodil pääses ehituskunstis valitsema rangevormiline, abstraktselt häälestatud käsitluslaad, mis on ajendatud Ida-Preisi (Saksa Ordu) ja Reini maadelt tulevatest eeskujudest. Toomkiriku uus ehitusperiood 15. sajandi keskpaiku on selle stiili huvitavamaid näiteid.⁵¹

Ka 15. sajandi toomkiriku kiviraidurite kohta dokumentaalset infot säilinud ei ole – esimesed attributeeringud pärinevad 16. sajandist. Samas on ka renessansiajastu raidkiviteoste loojatest paljud

⁴⁹ H. Perens, Paekivi Eesti ehitistes IV. Tallinn. Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 2010, lk 23.

⁵⁰ TLPA MKO, N.12.366, 2003, lk 5.

⁵¹ MKA, ERA.T-76.1.205, lk 94.

seni jäänud tundmatuks – võimalik, et osa teostest raiusid kohalikud meistrid või kiviraidurid, kes võisid olla ka mõne meistri kavandi teostajateks.⁵²

11. Kolmikkonsool lõunalöövi läänepoolseimal piilaril. V. Raami dateering: 14. s I veerand.

12. Toomkiriku neogooti raidraam N külje lääneosas. Autor J.G. Exner. 1860. a-d. Materjal: Orgita dolomiit.

13. Hastferi perekonna vapiga hauaplaadi fragment. Foto: E. Kangor. <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1339>

1.2.4. Toomkirik 16. sajandil

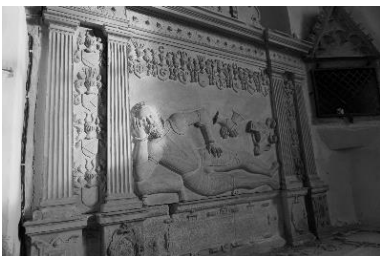
16.–17. sajandi vahetusel valmisid toomkirikus mitmed uhked renessanss-stiilis hauamonumendid (epitaafid ja sarkofaagid). Esimeseks suurejooneliseks tööks oli Tallinnas töötanud müürseppmeistri ja kujuri Hans von Akeni 1594. a valmistatud Rootsi õuemarssali ja Eestimaa asehalduri Olof Ryningi raidepitaaf (ill 14).

Järgnevate kunstiväärtuslike tööde autor oli Hollandist saabunud Arent Passer (u 1560–1637), kes töötas linna ehitusmeistrina 48 aastat kuni oma surmani. Toomkiriku raidkivitöödest on Passerile või tema töökojale atribueeritud Rootsi väejuhi, Erik IV õuemarssali ja Eestimaa kubernerri Pontus de la Gardie sarkofaag ja epitaaf, mis oli Passeri esimene raidtöö Tallinnas 1595 (ill 40) ning teatavate reservatsioonidega kooriruumi põhjaseina ääres paiknev lõpetamata jäänud Caspar von Tiesenhauseni sarkofaag (1599) (ill 15).⁵³ Samuti on samas töökojas valminud Carl von Horni

⁵² H. Üprus, Raidkivikunst Eestis XIII–XVII sajandini. Tallinn: Kunst, 1987, lk 143.

⁵³ J. Maiste, Arent Passer (1560–1637) and His Time in Tallinn. Passer and Tallinn's Renaissance Tradition. – Sten Karling and Baltic Art History. Edited by K. Kodres, J. Maiste, V. Vabar. (Estonian Academy of Arts Proceedings 6/1999.) Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 1999, lk 57–58.

sarkofaag (1601), ning Otto von Uexkülli hauaplaat (1601). Horni hauatähise pealisplaat ja küljedetailid ning Uexkülli hauaplaat on alates 1960. aastast kooriruumi lõunaseina müüritud (ill 16). Passeri töökojale on atribueeritud ka Richard von Rosenkrantzi (1623) ja Thomas von Rammi sarkofaagid (1634), mis asuvad Jüri kabelis (ill 17).

14. Olof Ryning'i raidepitaaf.

15. C. von Tiesenhauseni ja Frau Marie Oxenstierna sarkofaagi detail. Foto Marburg, 1930. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/36848>

16. C. von Horni ja O. von Uexkülli hauatähiste pealisplaadid.

1.2.5. Toomkirik 17. sajandil

Renessansi asendumine barokkstiiliga tõi kaasa ka muutuse hauamälestiste kujunduses. 17. sajandi II poolel hakkas senist lahkunute kujutisega paraadset sängikujulist sarkofaagi asendama laegas, mille kujunduses tekst peaaegu puudub ja hauamälestise baroksete karniisidega jaotatud pind on ulatuslikult kaetud sugukonnavappidega. Kaks selle laadi näidet asuvad peakiriku põhjalövi idaosas. Neist läänepoolsem on Otto Reinhold Taube ja tema abikaasa Margareta Oxe hauatähis. Idapoolsem on Rootsi feldmarssali ja Liivimaa kubernerri Fabian von Ferseni (1626–77) sarkofaag. Mõlemad hauatähised on Rootsi kiviraiduri Johan Gustav Stockenbergi tööd 17. sajandi viimasest veerandist (ill 18).

6. juunil 1684 puhkes Toompeal tulekahju, mis hävitas mõne tunniga lõunatuulest kantuna enamuse Toompea hoonestusest ning põletas toomkiriku müürideni tühjaks. Lisaks puitsisustuse hävimisele varises osa võlve ning kannatada said paljud raiidetailid, eriti kooriruumis. Suuremast hävingust päästis kiriku pikihoone võlvide püsijäämine. Peaaegu täielikult hävisid paest raiidetailid, mis kaunistasid kiriku võlvisüsteemi konstruktiivseid osi (konsoolid, nurgapiilarid, vöödekaared). Taastamisel kaeti kiriku põlenud seinad paksu krohvkattega, mille alla sattusid ka põlenud raiidetailide jäljed ning säilmed. Osa neist asendati uutega, kuid seda tehti juba 17.

sajandile vastava kunstilise arusaamisega.⁵⁴ Tulekahjust kõige vähem kahjustada said kiriku madalamatest tsoonides asunud raidkivid, millest osadel on tänaseni säilinud põlengu jälgi.

Kasutuskõlblikuks sai põhihoone taas 1686. a jõulupühadeks, kuid korrastustööd kestsid kuni sajandi lõpuni.

Rootsi feldmarssal ja Ingerimaa kuberner Otto Wilhelm von Fersen (1623–1703) lasi peale tulekahju korrastada 16. sajandil peasissepääsust ida poole ehitatud kabeli oma perekonna matusekabeliks ning maeti sinna 1704. a. Tema Lasnamäe lubjakivist pealisplaadiga ning Orgita dolomiidist tumbaga sarkofaag on lõpetamata (ill 19).⁵⁵ Ka selle mälestusmärgi loojaks on peetud Stockenbergi.⁵⁶

17. sajandi II poolel ehitati käärkambri lääneotsa vabahärra Guldenbandtile väike hauakabel (hiljem tuntud Uexküll-Guldenbandti kabelina).

17. Vasakult: von Rammi ja von Rosenkrantzi, sarkofaagid.

18. Otto Reinhold von Taube ja Margareta Oxe ja Fabian von Ferseni ja tema abikaasa (Taube) sarkofaagid.

19. O. W. von Ferseni sarkofaag.

1.2.6. Toomkirik 18. – 19. sajandil

1773. a keelati keisrinna Katariina II käsul kirikutesse matmine, kuid 18.–19. sajandil tehti Tallinna toomkirikus kolm erandit: Samuel Greigh, Ferdinand von Tiesenhausen, Adam Johann von Krusenstern.

⁵⁴MKA, ERA.T-76.1.205, 1960, lk 2.

⁵⁵ S. Mäeväli, Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikus. Tallinn: Morgan Studio, 2004, lk 30.

⁵⁶ S. Karling, Tallinn, lk 116;
V. Raam, Tallinna Toomkirik, lk 31;
TLPA MKO, N.12.366, lk 14.

1778. a valmis barokne läänetorn koos kiivriga. See oli ühtlasi viimaseks suuremaks tööks toomkiriku pikaajalises ehituses, mil kirik sai nüüdisaegse väljanägemise. 1779. a valmisid kaks väiksemat tornikella. Ilmselt lõpetati matmine ka kiriku kõrvale surnuaiale, sest 1778. a lammutati toomkirikut ümbritsev kiviaed.

1780. a valmis kiriku oreliväär ning kiriku interjööri sai suuremalt jaolt nüüdisajani säilinud kujunduse.

1788. a valmis admiral Samuel Greigh (1736–1788) valgest marmorist varaklassitsistlik templikujuline hauamonument, mille kavandas Katariina II käsul arvatavasti Peterburi arhitekt Giacomo Quarenghi (ill 20).

Alates 19. sajandist ei ole toomkirikule ühtegi juurdeehitust lisatud – tegeletud on peamiselt ümberehitus- ja remonttöödega.

1806. a püstitati 1805. a Austerlitzi lahingus langenud Ferdinand von Tiesenhausenile obelisk kiriku kooriruumi (skulptor Vassili Demut-Malinovski).

1848. a valmis Vene esimesele ümbermaailmasõitjale Adam Johann von Krusensternile (1770–1846) püstitatud neogooti stiilis mälestusmärk kiriku põhjalöövis (skulptor Johann Gottfried Exner).

20. S. Greigh hauamonument.

21. F. von Tiesenhauseni monument. Foto E. Kangor.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1331>

22. A. J. von Krusentsterni hauamonument. Foto E. Kangor.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1347>

1.2.7. Toomkirik 20. – 21. sajandil

1912. aastal paigaldati kirikusse keskküttesüsteem, millega kaasnes ulatuslikke ehitustöid.⁵⁷

1927. aastal tehti suuremaid sisetöid seoses kirikuhoone üleandmisega saksa koguduselt EELK-
 le. 1955. a korraldati ümber kiriku keskküte.⁵⁸ 1959—1961 viidi läbi ulatuslikud
 restaureerimistööd koos vundamentide kindlustamise ja täieliku siseviimistluse uuendamisega.
 Teiste tööde kõrval avati Villem Raami juhtimisel võidukaare konsoolide keskaegne kujundus ja
 paigutati kooriruumi põrandalt kooriruumi lõunaseinale feldmarssal ja Eesti asehaldur Carl
 Henriksson von Horni sarkofaagi pealis- ja küljeplaadid ning feldmarssal Otto von Uexkülli
 hauaplaat (ill 16).⁵⁹

Alates 21. sajandi algusest on toomkirikuga süstemaatiliselt tegeletud nii uurimis- kui
 konserveerimistööde vallas: näiteks restaureeriti käärkamber (1990–1991, ill 24), konserveeriti
 Gùldenbandti kabel (1999), Ferseni kabel (2000), Jüri kabel (2004), edelakabel (2006), nn

⁵⁷ TLPA MKO, N. 5.184. I-8/463: E. Tool, Toomkiriku põrand. Vaatlusi Toomkiriku keskkütte ümberkorraldamisel. Arhitektuuri Mälestusmärkide Majavalitsus. Tallinn, 1955, lk 1.

⁵⁸ Samas.

⁵⁹ S. Mäeväli, Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikus, lk 17.

kuningakabel (2017), rõdualune ruum, paigaldati vitraažaknad (ill 23),⁶⁰ paigaldatud on kommunikatsioone, kahel korral on uuendatud tornikiivri plekki ja katust.

Konserveeritud on kiriku tähtsamad raidkiviteosed – näiteks J. Hastferi marmorist epitaaf (1999), Samuel Greigh ja Adam Johann von Krusensterni hauamonumendid (2001), Otto Reinhold von Taube ja Fabian von Ferseni hauamonumendid (2003), kooriruumi päiskivi (2007, ill 25), Pontus de la Gardie hauamonumendi epitaaf (2014), Jüri kabelis asuvad sarkofaagid (2007–2008), Woldemar Sorseveri hauaplaat (2017).

23. Käärkambri N külje E poolne aken. 13. – 14. s.

24. Toomkiriku käärkamber tänapäeval.

25. Toomkiriku päiskivi.

⁶⁰ TLPA MKO, S. 12302. Tallinna Linnaplaneerimise amet. Muinsuskaitse eritingimused. Haldusakti koostaja: Kristiina Frolova, 23.01.2020.

2. Toomkiriku irdraiddetailide kogu kujunemine

Inventeeritud Tallinna toomkiriku irdraiddetailide kogu kujunemislugu ei ole dokumentaalselt jälgitav, kuid kogu asukoha järgi varjatud sissepääsu ning aktiivse sakraalse kasutusega Jüri kabelis võib oletada, et need on sinna sattunud viimaste sajandite jooksul.⁶¹ Töö käigus selgus, et kogu tekkelugu on suuremalt jaolt teadmata, mistõttu sai selle uurimisest inventeerimise kõrval veel üks käesoleva töö fookustest.

Inventeeritavate raiddetailide hulgas oli palju arheoloogilisi leide, mistõttu osutus vajalikuks tuvastada nende kogusse jõudmise aeg ja põhjused. Tuvastamisel oli suureks abiks Erki Russowi koostatud toomkiriku ümbruses toimunud arheoloogilisi kaevamisi kaardistav aruanne, lisaks MKA ja TLPA MKO arhiivide materjal.⁶² Selgust aitas tuua ka 2020. a toimunud intervjuu Marta Männisaluga (varem Pihlak), kes osales 1950. aastate teisel poolel toomkirikuga seotud arheoloogilistel uuringutel⁶³.

Jüri kabelis hoiustatud raidkivikogu kujunemisele aitas valgust heita ka kogu tekkega vahetult seotud kabeli ehitus- ja konserveerimisajaloo uurimine.

2.1. Jüri kabeli ehitus- ja konserveerimisajalugu

Kabel ehitati toomkiriku põhjaküljele 15. sajandi viimasel kolmandikul. Kabeli rajamise perioodist on säilinud kiriku põhjalöövi avanev gooti portaal (varasemalt toomkiriku põhjakülje välisportaal) ning Clawes van der Sittowi (?– 1482) meisterkonnale omistatud sakramendinišš.

⁶¹ TLPA MKO, N 9. 3816. B: I. Kannelmäe, J. Kilumets, M. Limberg, J. Metslang, E. Mölder, S. Simson, Tallinna Toomkirik. Jüri kabeli uurimistöde aruanne. Rändmeister, 2004, lk 5;

A. Alas, Toomkiriku varakamber – Jüri kabel näitas oma saladusi. – Eesti Päevaleht 18.12.2004, <https://epl.delfi.ee/artikkel/50999685/toomkiriku-varakamber-8211-puha-juri-kabel-naitas-oma-saladusi> (vaadatud 27.01.2022).

⁶² E. Russow. Tallinna arheoloogia, I. Leiuteated, juhuleiud ja välitööd 1500–2015. Valmimisel.

⁶³ Intervjuu Marta Männisaluga 25.09.2020. Märkmed autori valduses.

Kui toomkirikust sai 1561. a luterliku piiskopkonna peakirik⁶⁴, võis kabel jääda mõneks ajaks funktsioonita seoses reformatsioonijärgse pühakukabelite liturgilisest kasutusest kõrvale jäämisega. 1622. aastal ostis kabeli kasutamise õiguse Margarita Rosenkrantz, kes lasi sinna sängitada nii oma esimese mehe Richard von Rosenkrantzi (1623) kui teise abikaasa, Thomas von Rammi (1631).⁶⁵

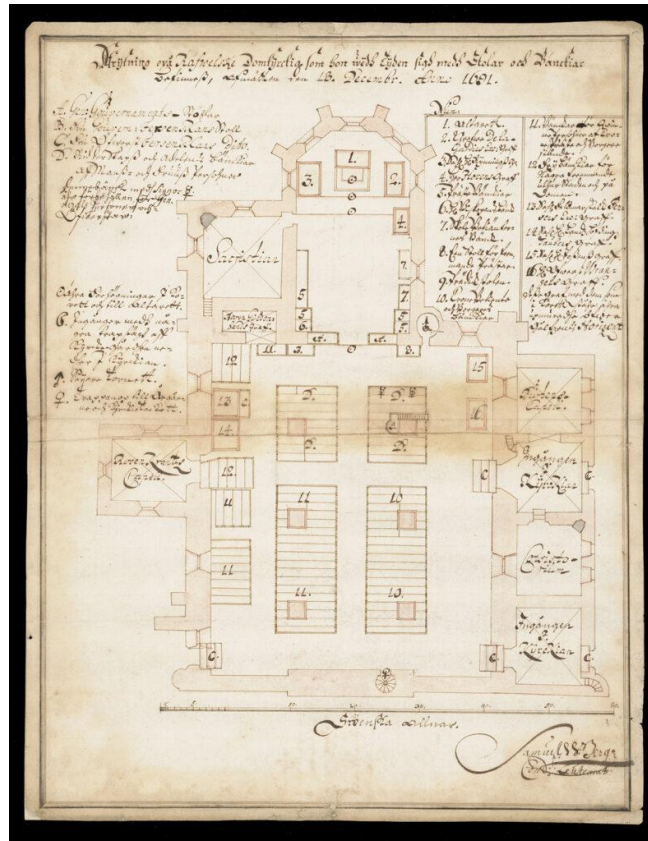
1724. a inventariseerimise plaani põhjal oli kabelis veel kolm hauaplatsi, mis kuulusid Grassile, Nierothile ja Kunda von Müllerile, kuid nende hauatähised pole säilinud (või pole nähtavad).⁶⁶ On tõenäoline, et nende hauatähiste küljest pärit raiddetaile hoiustati edaspidi Jüri kabelis.

1684. a kahjutules hävines kabeli katus, kuid interjööri jäi ilmselt puutumata. Jüri kabelit kiriku põhjalööviga ühendava portaali kinnimüürimise aeg ei ole teada. 1691. a Heinrich Julius Woltemate plaanil on portaal veel kiriku peahoonesse avatud (ill 26), kuid plaanil nähtava kabeli sissepääsu ette paigutatud pingistiku tõttu näib kabel olevat juba sisuliselt isolatsioonis.

⁶⁴ M. Kurisoo, Vahepealsed asjad ja vahepealsed ajad. Kirikuruumi ja pildikultuuri muutumisest katoliiklikust luterlikuks varauusaegse Eesti aladel. Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid. Tallinn: 2019, lk 84. <https://www.digar.ee/viewer/en/nlib-digar:406067/347457/> (vaadatud 01.11.2021).

⁶⁵ TLPA MKO, N 9. 3816. B., lk 7.

⁶⁶ Samas, lk 8.

26. Heinrich Julius Woltemate. Tallinna toomkiriku plaan. 1691. Rootsi Riigiarhiiv, Livonica: Gen.guv. i. Estland. A.J. De la Gardie t.K.M:t. 1692.2/1, bl I. https://www.ackermann.ee/wp-content/uploads/1.-Woltemate_puhas.jpg

Arvata võib, et kui portaali ette rajati 1788. aastal S. Greigh hauamonument, oli kabel juba mõnda aega olnud aktiivsest kasutusest kõrvale jäänud ning võis hakata omandama panipaiga rolli.

1902. aastal toimus kabeli remont. Peahoone ja kabeli vahelise portaali kinnimüürimist on seostatud nii selle remondiga kui keskkütte paigaldamisega kirikusse 10 aastat hiljem.⁶⁷

Üks vähe teada, ent oluline fakt seostub 1907. aastaga, mil Jüri kabelit korrastati Eestimaa Kirjanduse Ühingu eestvõttel plaaniga rajada sinna kiriklike esemete muuseum. Täielikult räämas ruumi elustamist võib julgelt nimetada teadlikuks restaureerimiseks, eriti ilmekalt näitab seda Thomas Rammi sarkofaagi taastamise käekiri.⁶⁸ Kahjuks ei ole teada, kuidas sai nii ulatuslikult

⁶⁷ Samas.

⁶⁸ J. Kilumets, Tallinna Toomkiriku edelakabel, lk 23.

kahjustada von Rammi sarkofaagi pealisplaat ning kas korrastamise käigus toimus ka irdraidetailide kogu puudutavaid tegevusi.

Tõenäoliselt 1927. aastast pärinev Karl Akeli foto kabeli kagunurgast (ill 27) toob vaatajani esimese teadaoleva jäädvustuse seal hoiustatud irdraidetailidest. Sama fotograafi Richard von Rosenkrantzi sarkofaagi suunal 1935. aastal tehtud foto näitab kabelit suhteliselt heas korras olevana (ill 28).

1944. aasta pommitamise tagajärjel tekkisid kabeli idaseina suured praod.

1953.–1955. a toimunud aluspinnase ja vundamentide uuringud näitasid, et lääne- ja põhjasein on rajatud paelavale, idasein aga sarnaselt pikihoone põhjaseinaga huumuserikkale täitekihile. 1956. a kabeli ida- ja läänepoolsetel toimunud vundamentide avamise käigus varises osaliselt idaseina vundament koos seina allosaga. Sein keskosa müüritis lammutati kogu müüripaksuses vundamenti tallast aknaaluse jooneni ning taastati järgnevalt tsementmört-laotisena.⁶⁹

20. sajandi viimastel kümnenditel degradeerus kabeliruum sisuliselt kolikambriks, kuhu kuhjusid ehitusjäätid ja muu poolvajalik (ill 29).⁷⁰

1993. a eemaldati väliskrohv, millele järgnes uus krohvimine. 2002. a kabel koristati ja selekteeriti provisoorselt sealne irdmaterjal. 2003. a pandi uus katus, 2004. a restaureeriti aknad ja pandi uued vitraažid.⁷¹ Ühtlasi korrastati kabel OÜ Rändmeister eestvõttel ning selles sisalduvad kunstiväärtused inventeeriti esialgselt, kajastades tulemusel 2004. a väljaantud Jüri kabeli uurimistöde aruandes.⁷²

Järgnevatel aastatel hakati kabelit uuesti kasutama kiriku panipaigana.

⁶⁹ MKA, ERA.T-76.1.25: NSV Arhitektuuri Valitsus. TRT. Aruanne Tallinna Toomkiriku juures šurfide kaevamise, majakate asetamise ja uurimistöde kohta. Koost: V. Toompark, B. Tani, A. Kukkur. Tallinn, 1954, lk 10.

⁷⁰ TLPA MKO, N 9. 3816. B, lk 8.

⁷¹ Samas.

⁷² Samas, lk 57 – 66.

27. Foto K. Akel. 1920. aastad. Tallinn. Tallinna toomkirik. Kogutud raidkivide detailid. , AM _ 12854:290 F 5497:290, Eesti Ajaloomuuseum SA. <http://www.muis.ee/museaalview/2043558>

28. Foto K. Akel 1936. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/38837>

29. Foto: Haag, Paul; 1994. https://www.bildindex.de/document/obj20269015/?part=4&medium=fmb21681_03

2.2. Arheoloogilised kaevamised ja uuringud, mille käigus leitud irdraiddetailid võisid jõuda Jüri kabelisse

Vahemikus 1939–2000 on toomkiriku ümbruses või sees toimunud tänaseks teadaolevalt 15 arheoloogilist uuringut, millest neljal korral dokumenteeriti muu hulgas raiddetailide leide.

Erki Russowi aruandele⁷³ tuginedes võib väita, et suurema osa arheoloogiliste uuringute käigus leitud objektide tänane asukoht on teadmata. Kadunud on ka osad aruanded.

Alljärgnevalt on antud ülevaade arheoloogilistest kaevamistest, mille käigus leiti raiddetalle. 2.2.1.

Raiddetalle leiti järgmiste uuringute käigus

1. Uuriija Elfriede Tool. Ehitusarheoloogiline uuring, hauakambrite vaatlus enne keskkütte uuendamist 1955. a.⁷⁴

1955. a jaanuaris viis Elfriede Tool toomkiriku juures läbi arheoloogilised uurimised, mille eesmärk oli enne keskkütte uuendamist vaadelda kiriku lõunalöövist, edelapingistiku all ja osades hauakambrites arheoloogilist situatsiooni. Aruande järgi oli edelapingistiku alune kaetud paeplaatidega ja paeplaatide katkenditega, mille hulgas leidis raidepitaafide ja hauakivide

⁷³ Kui pole märgitud teisiti, on siin ja edaspidi kasutatud allikmaterjalina arheoloogiliste kaevamiste kohta: E. Russow, Tallinna arheoloogia, I. Leiuteated, juhuleiud ja välitööd 1500–2015. Valmimisel.

⁷⁴ E. Russow, Tallinna arheoloogia, I, lk 1;

väiksemaid katkendeid. Pingistiku põhjapoolse serva all oli katkendeid ning läänepoolse piilari põhjapoolsel küljel katkend 17. sajandi hauakivist, mis kujutab raudrüüs vurrude ja habemega meest, sellest paremal pool on vapp, millel härg ja kolmesakmeline kujundus (ill 31).⁷⁵

Aruandes kajastatud raidkivileiud olid järgmised:⁷⁶

1. Wrangelli hauakivi katkend, leitud loode pingistiku alt;
2. Hauakivi katkend loode pingistiku alt;
3. Hauakivi katkend loode pingistiku alt;
4. Hauakivi katkend loode pingistiku alt;
5. Hauakivi katkend, millel on tekst: ... Herr ... D. Wiesvoke Ebba Barbar ... Leitud loode pingistiku alt.

/.../

Nimetatud leide 2020 a. inventeeritud raidkivide hulgas ei olnud. Ei saa välistada, et need on endiselt pingistiku all põrandas.

31. Hauakivi katkend loode pingistiku alt. TLPA MKO, N. 5. 184. I-8/463: E. Tool, Toomkiriku põrand. Vaatlusi Toomkiriku keskkütte ümberkorraldamisel. Arhitektuuri Mälestusmärkide Majavalitsus. Tallinn, 1955, lk 8 (foto nr 4).

2. Uurijad Heino Uuetalu, Marta Pihlak (TRT). Šurfimine kiriku põhjapoolse välisseina ääres 1956. a jaanuaris.⁷⁷

⁷⁵ TLPA MKO, N. 5.184. I-8/463: E. Tool, Toomkiriku põrand. Vaatlusi Toomkiriku keskkütte ümberkorraldamisel. Arhitektuuri Mälestusmärkide Majavalitsus. Tallinn, 1955, lk 3.

⁷⁶ Samas, lk 6.

⁷⁷ E. Russow, Tallinna arheoloogia, I, lk 3;

Ülalmainitud 1953.–1956. aastal toimunud aluspinnase ja vundamentide uuringute käigus tuvastati 1 m sügavusel üks ristikujuline raidkivi ja rõngakujuline paekivikatkend; 0,4 m sügavusel kaardistati üks hauaplaadikatkend ja üks kivist aknaraamistiku katkend.⁷⁸

Tänaseks on kolme esimesena nimetatud leiu asukoht teadmata, kuid käesoleva inventuuri käigus tuvastati Jüri kabelist mitu aknaraamistiku katkendit, mille leidmise aeg ja koht on teadmata (vt ill 32).

32. 2020. a inventeeritud akna ehisraamistuse katked (vasakult: KR 3, KR 2, KR 1).

3. Uuriija Villem Raam (TRT). Ehitusloolised uuringud kiriku sisemuses ja läänepoolisel välisküljel 1959–1960. a.⁷⁹

Irdraiddetailide leidmise kohta info puudub, kuid paksu krohvikihi eemaldamise järel paljandus apsiidis hästi säilinud päiskivi (ill 33), mis võeti alla ning on asendati koopiaga. Tänaseks on päiskivi leidnud koha toomkiriku käärkambris (ill 25). 1960. a mais leiti käärkambri edelanurga šurfist mitu aknaraamistiku katket.

⁷⁸ H. Uuetalu, Tallinna Toomkiriku vundamendi uuendamine. – Ehitus ja Arhitektuur 1970, nr 3, lk 25–26.

⁷⁹ E. Russow, Tallinna arheoloogia, I, lk 4;

33. Toomkiriku päiskivi. ERA. T-76.1.204; Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruande I juurde kuuluv fotomaterjal. K. Aluve, V. Raam. Tallinn, 1960, foto nr 70.

34. Aknaraamistiku katked. ERA. T-76.1.204; Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruande I juurde kuuluv fotomaterjal. K. Aluve, V. Raam. Tallinn, 1960, foto nr 66.

4. Uuriija Villem Raam (TRT). Uuring 1961. a.

Kooriruumi apsiidi põhjaseina välisküljele kaevatud šurfist nr 11 leiti täitepinnasest poolik rõngasrist, mille rõngaosal oli osaliselt säilinud tekst. Aruande šurfikirjelduses seda ja ladestusi ei mainita. Fotodokumentatsioon on leid esitatud (ill 35, 36).

Nurgatorni kõrvale tehtud šurfis nr 12 avastati muu hulgas põrandaplaate (11,5 x 11,5 cm) ja gooti minusklitega hauaplaadi serv, mida fotodokumentatsioon ei esitunud. Seetõttu pole teada, kas plaadi serv on tänaseks kadunud või oli Jüri kabelis talletatud raiddetailide hulgas, kus leidis mitmeid hauaplaatide servatükke.

Rõngasristi jalam on tänaseni Jüri kabelis, kuid jalamiga koos leitud gooti minusklitega rõnga tükid on kadunud.

35. Rõngasrist. ERA.T-76.1.972, P-1095: Fotod Tallinna Toomkiriku väliuurimiste ja kohapealsete vaatluste aruande II juurde. Köide II, osa B. Fotod nr. 61-133. V. Raam. Tallinn: 1969, foto 105.

36. Rõngasristi gooti minusklites kirja ülesjoonistus. ERA.T-76.1.972, P-1095: Fotod Tallinna Toomkiriku väliuurimiste ja kohapealsete vaatluste aruande II juurde. Köide II, osa B. Fotod nr. 61-133. V. Raam. Tallinn: 1969, foto 103.

2.2.2. Raiddetaile võidi leida järgmiste uuringute käigus

1. Johann Naha eeluuringud 1939–1940. a.

1940. aastal toimusid toomkiriku juures uurimistööd selgitamaks võimalust Toompeale ja selle ümbrusesse rajada pommivarjendeid. Nende tööde raames viis Johann Naha läbi eeluuringud. Aruande järgi anti leiud üle Tallinna Linnamuuseumile, kuid on teadmata, kus leiud täna asuvad.⁸⁰ Erki Russowi hinnangul võisid säilitamisväärseks mitte peetud leiud jõuda tagasi täitepinnasesse, kuid ei saa välistada, et mõned neist võisid leida koha kõrvalises, sel ajal otse tänavale avaneva uksega varustatud sissepääsuga Jüri kabelis, kus ukse juurde viis kivisarkofaagile toetuv allalastav trepp (ill 28).

⁸⁰ E. Russow, Tallinna arheoloogia, I, lk 1.

2. E. Nitski (Estongiprogorstroi) insener-geoloogilised uurimised 1954. a.⁸¹

1954. a toimusid toomkiriku lähistel aluspinnase ja vundamentide uuringud, mille käigus kaevati kiriku müüride pragude vajumise selgitamiseks šurfe. Selgus, et täitekiht koosnes rohke kivikillustiku sisaldusega mullast ja liivast, milles leidus palju inimluid, ehitusprahti, sõnnikut jne. Ei ole teada, kas „ehitusprahi“ hulgas võis olla ka raiddetaille, kuid ei saa välistada mõne huvitavama raiddetaili kõrvalepanekut Jüri kabelisse, sest kaevetööd toimusid mh Jüri kabeli lähedal asuvas toomkiriku kirdenurgas. Edasist uurimist vajaks TLMis olev täpsema leiukontekstita kogu, mille vastuvõtuakti järgi on Rudolf Vahtel leidnud toomkiriku kagu- ja kirdenurga vundamenti juurest esemeid, mille andis muuseumile üle 30.05.1955. Samas ei saa välistada, et need juhuleiud on seotud mõne teise uuringuga.⁸²

3. Jaan Tamm (KRPI). Piiskopi tn ja Kiriku platsi trassitööde järelevalve 1983. a.⁸³

Aruande kohaselt paljandus soojustrassi süvendis mitmeid vanemaid ehitusjäänuseid ning nendega seotud elutegevus- ja täitekihte. Jüri kabelisse võis sattuda kaevetöödest raidkive, kuna osa trassi töödest toimus kabeli lähistel.

4. Villem Raam, Boris Dubovik. Käärkambri väliuurimised 1990. a.⁸⁴ Käärkambri lõunaseina uurimisel selgus, et varasema käärkambri idaseina vundament oli ehitatud käärkambri lõunaseina vastu. Leiti ehituslikke detaile, kuid leiud on kadunud.

Lõunaseina sondeerimisel avastati raidkivist kolmiksammas profileeritud kapiteeliga ning romaanipäraste lehekujuliste ornamentidega baas. Keskmise ja läänepoolse niši vahelt pörandalt leiti ca 60 cm väljaulatuvate faasitud nurkadega liseeni aluskivi. Keskmise niši läänenurk oli samuti raidkivist faasiga, mille ülemineku algjoonel oli haruldase nähtusena väike aste.⁸⁵ Hilisemal

⁸¹ Samas, lk 2.

⁸² Samas, lk 2.

⁸³ Samas, lk 7.

⁸⁴ Samas, lk 7-8.

⁸⁵ MKA ERA.T-76.1.9401, P-9290: Raam, Villem; Dubovik, Boris. Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruanne. Projektifirma „Vana Tallinn“, 1990, lk 5.

uurimisel selgus, et lõunaseina kaarnišid ja sammas olid seina suhtes sekundaarsed.⁸⁶ Samuti ilmnis tala toetavate kivikonsoolide ning lääneseina võlvi vööndkaare konsoolikivide sekundaarsus lõunaseina suhtes.⁸⁷ Kolmiksammas ja konsoolid on tänaseks kohtadel, kust need leiti. Samas leidis uuringu käigus kinnitust rohke raiddetailide lõhkumine ja sekundaarsesse kasutusse võtmine uue ruumikujunduse eesmärgil.⁸⁸

5. Kaarel Jaanits, Pavel Smirnov (Tael OÜ). Kanalisatsioonitrassi järelevalve 2000. a.⁸⁹

Järelevalve teostati 1,8 m sügavusega kanalisatsioonitrassi 10 m pikkusel lõigul toomkiriku põhjaküljelt Kiriku 2 edelanurgani. Valdavalt oli tegemist segatud pinnasega (sh kirikupoolsel küljel), mis oli suure tõenäosusega 1956.–1957. a toomkiriku vundamendi šurfimiste käigus tagasi visatud pinnas. Arheoloogilisi leide tööde käigus ei leitud, v.a 12 paekivist raiddetaili, mis on aruandes esitatud leiunimekirjana, kuid ei selgu, kas raidkivid on otsustatud säilitada või mitte. E. Russowi andmetel on tegemist 15. sajandi hauaplaatide tükkidega, mis visati toomkirikust välja pärast 1684. a tulekahju ning leiti 1956.–1957. a šurfide täitepinnasest. Ei saa välistada, et mõned neist hauaplaadi katketest võidi talletada Jüri kabelis.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et enamus kaardistatud arheoloogiliste uuringute käigus leitud raiddetailide toomkiriku tänasesse raidkivikollektsiooni ei jõudnud. Varasemate uuringute läbitöötamine andis olulist informatsiooni peamiselt kahest aspektist – ühelt poolt selgus, et lisaks teadaolevatele arheoloogilistele uuringutele on toimunud uuringuid, mille kohta tänaseks infot ei ole säilinud. Teisalt sain olulist teavet edasisteks uuringuteks Tallinna Linnamuuseumi ja Eesti Ajaloomuuseumi raidkivikogudes, et tuvastada toomkirikust pärit raiddetailide, mis aitavad edaspidi kiriku ehituslugu paremini mõista.

2020. a suvel külastas toomkiriku raidkivihoidlat Marta Männisaluga (Pihlak), kelle sõnul koostati alati kõikidest arheoloogilistest uuringutest põhjalikud aruanded.⁹⁰ Mõnel juhul võib MKA arhiivist aruannete kohta leida siiski ka kriitikat. Näiteks Tallinna toomkiriku ülevaatus teostanud

⁸⁶ Samas, lk 6.

⁸⁷ Samas, lk 9.

⁸⁸ Samas, lk 10.

⁸⁹ E. Russow, Tallinna arheoloogia, I, lk 8.

⁹⁰ Intervjuu Marta Männisaluga 25.09.2020. Märkmed autori valduses.

TRT komisjoni hinnangul oli 1954. a sügisel toimunud arheoloogiliste kaevamiste aruandes puudusi. Komisjon rõhutab muuhulgas, et “šurfide kaevamised arhitektuuri-mälestusmärkide juures ei toimu arheoloogilisel meetodil mitte eeskätt leidude kaitseks, vaid seepärast, et nimetatud meetod võimaldab vahetult tutvuda objekti ajalooa ning teha objekti kohta mitmekülgeid teaduslikke järeldusi.”⁹¹

Toomkiriku raidkivikollektsiooni arheoloogiliste leidude võimalike leidmisaegade uurimise kõrval kerkis esile vajadus infot saada kirikus toimunud raiddetailide ümberpaigutamiste kohta, mille käigus võisid mõned detailid jõuda inventeeritavasse kogusse. Järgnevalt toon välja mõned ümberpaigutamiste näited toomkirikus, mille käigus võis raiddetailid Jüri kabelisse sattuda.

2.3. Raiddetailide ümberpaigutamine toomkirikus

1684. a hiidtulekahjust tingitud purunemise, kirikuhoonesse lisaruumi tekitamise ja küttesüsteemi paigaldamise tõttu või mõnel teisel põhjusel on aegade jooksul ümber paigutatud mitmeid hauatähiseid. Neist osade kohta ei ole tänaseks mingit jälge ega infot. Tallinna toomkiriku inventariraamatu järgi oli kirikus 1742. aastal 110 hauaplaati, millest tänaseks on tervikuna või osaliselt alles 72. Toomkiriku hauaplaatide kataloogi järgi on oma algsel asukohal toomkirikus veidi vähem kui pooled hauatähised ehk 53 tähist. 19 säilinud tähist on muutnud oma asukohta ning 38 tähist on hävinud või teadmata asukohaga.⁹² Osa hauaplaate on lausa mitmel korral ümber paigutatud. Allpool on toodud mõned näited ümberpaigutamiste kohta toomkirikus, mille käigus võis täiendada käesolevas töös inventeeritav raidkivikollektsioon.

2.3.1. Jüri kabeli hauatähiste juurde kuulunud raiddetailid

Nagu ülal mainitud, asub tänaseni Jüri kabelis kaks dominantset 17. sajandi esimesel kolmandikul Passeri loodud paekivisarkofaagi, mis on aja jooksul mitmel põhjusel kannatada saanud. Lisaks von Rammi ja von Rosenkrantzi sarkofaagidele asusid seal varasemalt ka von Nierothi, von Grassi ja Kunda von Mülleri hauatähised, mille arhitektuuri kohta info ei ole säilinud.

⁹¹ MKA, ERA. 5071. 1. 349: Toomkiriku ülevaastust teostanud komisjoni ettepanekud. 9.05.1955. Tallinna Toomkirik. Kirjavahetus. Alustatud 1946, lõpetatud 1985, lk 41.

⁹² TLPA MKO. N.12. 366, lk 24–28.

Stiilikriitiliste uuringute käigus õnnestus tuvastada kolme hauaplaadikatke algasukohana Jüri kabel.

- Kaks katket (HR 4, HR 47) pärinesid von Rosenkranzi sarkofaagi küljest (ill 37, 38)
- Üks raiddetail (HR 48) kuulus arvatavasti von Nierothi hauatähise juurde (ill 39)

37. HR 4: Rosenkranzi sarkofaagi loode nurgapilaster-plaat teemantkvaadriga.

38. HR 47: Rosenkranzi sarkofaagi loode nurgapilaster-plaat teemantkvaadriga.

39. HR 48: Von Nierothi hauaplaat.

2.3.2. Toomkiriku kooriruumi hauatähiste juurde kuulunud raiddetailid

Pontus de la Gardie sarkofaagi juurde kuulunud raiddetailid

Raidkivikogust tuvastasin uuringute käigus kaks detaili, mis võisid olla de la Gardie sarkofaagi osad. Kunstiajalookirjutusest on teada, et de la Gardie sarkofaagi nurkadele paigutati 18. sajandil raidkivist leegiga vaasid, kuid oletatavasti seisis algsest nurkades obeliskid, mis said 1684. a

tulekahjus kannatada,⁹³ aga see pole siiski kindel.⁹⁴ Käesoleva uuringu käigus õnnestus tuvastada kaks obeliski detaili (HR 44 ja HR 45), mille filigraane töötlus viitab Hollandist pärit kujuri Arent Passeri käekirjale (ill 43). Detailide võimalikku kuuluvust Eesti ühe uhkema hauatähise juurde aitab kinnitada ka oskuslikult valitud materjal – hea töödeldavuse tõttu dekoratiivvormide teostamiseks sobiv Orgita dolomiit, millest on valmistatud ka de la Gardie sarkofaagi teised osad (ill 40).⁹⁵

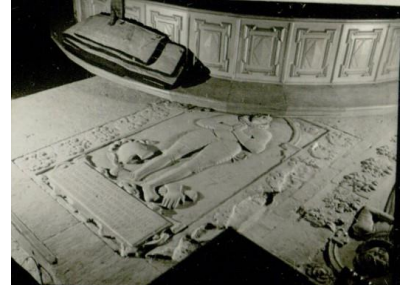

40. Pontus de la Gardie sarkofaag.

41. Evert von Horni sarkofaag Turu toomkirikus.

<https://citynomadi.com/embed/layer/a200aa6009ce072c52b6175cf7d460a3/geoItem/?geoItemId=19079f561e>

42. Otto von Uexkülli hauaplaat kõrgaltari ees põrandas. MKA ERA.5025.2.12249: Johann Naha käsikirjad. Tallinna Toomkirik, lk 28.

Carl von Horni ja Otto von Uexkülli hauatähised

Tänaseks kooriruumi lõunaseinale kinnitatud Horni ja Uexkülli hauatähiste pealisplaadid asusid juba 1936. a sekundaarsel asukohal kooriruumi põrandas.⁹⁶ Kui Horni tähise puhul peetakse tõenäoliseks, et tegemist on juba 19. sajandil lammutatud sarkofaagi pealisplaadiga, mis asus varasemalt de la Gardie monumendist lääne pool, siis Uexkülli plaadi puhul lubab endine asukoht

⁹³ S. Karling, Arent Passer. Lisand Tallinna kunstiajaloole. – Vana Tallinn III. Tallinn: Tallinna Ajaloo Selts, 1938, lk 33.

⁹⁴ Eesti kunsti ajalugu 2: 1520 – 1770. Peatoim Krista Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia & SA Kultuurileht, 2005, lk 389.

⁹⁵ H. Perens, Looduskivi Eesti ehitistes. Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 2012, lk 6.

⁹⁶ MKA, ERA.5025.2.12249: Johann Naha käsikirjad. Tallinna Toomkirik. https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012236.pdf, lk 28 (vaadatud 20.01.2022).

otse kõrgaltari ees põrandas Sulev Mäeväljal väita, et Uexküllil ei ole kunagi sarkofaagi olnud.⁹⁷ Johann Naha käsikirjade hulgas oleval fotol on näha, et plaat on altari ette paigutatud nii, et plaadil kujutatud figuuri pea on ebatraditsiooniliselt suunaga itta, mis annab siiski alust arvata, et seegi hauaplaati ei asu algsel asukohal (ill 42).⁹⁸

Alates 1960. aastast asuvad Horni hauatähise pealisplaat ja külgtahvlid ning Uexkülli hauaplaat kooriruumi lõunaseinal (ill 16) ning Mäevälja andmetel Horni hauamälestise sokli- ja karniisikivid „hunnikus peakiriku Püha Jüri kabelis“,⁹⁹ mistõttu ei ole välistatud, et mõned käesolevas töös inventeeritud katked pärinevad nimetatud hauatähiste küljest. Osade hauaplaadikatte korrapäraste sirgelt lõigatud servade järgi (nt HR 25 – HR 26) (ill 44) võib oletada, et ümbertõstmiste käigus võidi plaate (uutele asukohtadele sobitamiseks?) parajaks lõigata ning vähem dekoratiivsed detailid ladustada Jüri kabelisse. Horni hauatähise juurde kuuluvaid detaile ei ole õnnestunud raidkivikogust tuvastada. Petrograafilise uuringu järgi võivad HR 25 ja HR 26 olla kuulunud Horni tähise juurde, kuid täie kindlusega seda täna väita ei saa.

Lisaks eelkirjeldatud de la Gardie sarkofaagi obeliskikatkele tuvastasid raiddetailide hulgast ühe sokli (HR 18) ning ühe obeliskikatke (HR 28), mille töötlus ei olnud nii viimistletud kui de la Gardie sarkofaagi juurde kuulunud obeliski raidtöö (HR 45). Kui de la Gardie sarkofaagi obeliski kõik küljed olid sümmeetriliselt ornameenteeritud ning keskelt mustaks värvitud, siis HR 28 oli ühelt küljelt dekoorita jäetud, mis viitab sarkofaagi algasukohale seina ääres. HR 28 raidkivitöötlus oli vähesema viimistlusega (ill 43).

2021. aasta sügisel toimunud Jüri kabeli põranda kindlustustööde käigus leiti ehitustäite hulgast kolm polükroomset raidkivikatket (HR 63 – HR 65). Katkete stiilikriitilise uurimise tulemusel võib oletada, et tegemist võis olla Horni hauatähise peatsit või jalutsit kaunistanud detailidega (ill 45).

Ülaltoodust võib järeldada, et de la Gardie monumendi valmimisaastast (1596) 6 aastat hilisemat aastanumbrit kandev Horni hauatähis võis olla tahatud de la Gardie sarkofaagi eeskujul ning

⁹⁷ S. Mäeväli, Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikus, lk 15, 17.

⁹⁸ MKA, ERA.5025.2.12249, lk 28.

⁹⁹ S. Mäeväli, Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikus, lk 15.

kujutas endast selle lihtsustatud versiooni. Hauatähis võis olla omakorda eeskujuks Carl von Horni poja Evert von Horni sarkofaagile Turu toomkirikus, mille autor on samuti Passer (ill 41).

43. Katked HR 45, HR 28 ja HR 18. 44. Katked HR 25 ja HR 26.

45. 2021. a novembris Jüri kabelist väljakaevatud polükroomne paekividetail de la Gardie sarkofaagi taustal.

2.3.3. Tänapäevaste teadmata hauatähised

Toomkiriku irdraidetailide kogusse kuulub suur hulk fragmente, mille algasukoha tuvastamine seisab veel ees. Näiteks kolme vappornamentidega kaunistatud käesoleva töö raames konserveeritud plaadi (HR 7, HR 8 ja HR 52) ning nendega tõenäoliselt sama hauatähise juurde kuulunud nelja vapiga plaadi (ill 46) algasukoht jäi esialgu tuvastamata. Vihjeid plaatide algasukoha leidmiseks võib leida näiteks H. J. Woltemate 1691. aastal koostatud toomkiriku plaanilt (ill 26), kus lõunalöövi kagunurgas on märgitud tänapäevaste teadmata hauatähiste asukohad. Vastavad hauatähised on plaanil tähistatud numbritega 15 (rootsi k „Kraff Possens (?)”) ja 16 (Oberst Wrangell Kraff)¹⁰⁰. On tõenäoline, et kirikus või selle kabelites on varasemalt olnud veelgi sarkofaage, sest neljal kõnealusel hauaplaadil kujutatud Taube vappornamendid viitavad nende kuuluvusele pigem Taubede suguvõsa hauatähise juurde.¹⁰¹

¹⁰⁰ Tänapäevaste teadmata hauatähiste asukoha tuvastamiseks. Vt. Heinrich Julius Woltemate, Tallinna toomkiriku plaan. 1691. Rootsi Riigiarhiiv, Livonica: Gen.guv. i. Estland. A.J. De la Gardie t.K.M:t. 1692.2/1, bl I.

¹⁰¹ Tänapäevaste teadmata hauatähiste asukoha tuvastamiseks. Allikas: kirjavahetus A. Pajusega 01.10.2020. Autori valduses.

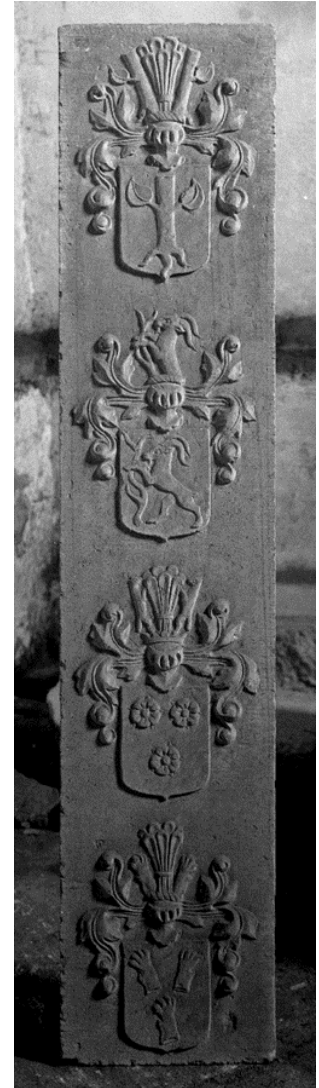
HR 52

HR 7

HR 8

HR 6

46. Kolm konserveeritud raidkivi (HR 52, HR 7, HR 8) ja nelja vapiga kivi (HR 6).

2.4. Näiteid raidkivide ümbertõstmisest toomkirikus

2.4.1. Ferseni kabeli sarkofaag

Arhiivifotosid uurides võis tuvastada teisigi ümbertõstmisi toomkiriku hauatähiste juures. Näiteks on ümber paigutatud lõvi skulptuur Ferseni kabelis asuval sarkofaagil (ill 48). Hauatähist

petrograafilisest aspektist uurides ilmnes, et sarkofaagi korpuse eri detailid on valmistatud erinevast kivist – pealisplaat ja küljeplaadid Lasnamäe lubjakivist, lõvi Orgita dolomiidist. Plaatide dekoori stiilikriitilisel uurimisel tekkis samuti küsitavusi, mis viisid mõttele, et tegemist võib olla nii eri kujurite töödega kui erinevate hauatähiste juurde kuulunud raiddetailidega, mis on hiljem kokku sobitatud. Raidkivikogus nimetatud sarkofaagi tükke ei ole tuvastatud, kuid kiriku hauatähiste edasine uuring võib aidata selgust tuua kogusse kuuluvate raidkivide algasukohtade tuvastamisel.

47. O. W. von Fersen'i sarkofaag 2022. a.. Sarkofaagi lõviga osa asetseb näoga vaataja (W) poole.

48. O. W. von Fersen'i sarkofaagi lõviga osa on paigutatud näoga akna (S) poole.
MKA ERA.5025.2.12249: Johann Naha käsikirjad.
Tallinna Toomkirik, lk 7.

2.4.2. Woldemar Sorseveri hauaplaadi katked

Toomkiriku ühe vanima, 1372. aastasse dateeritava vasall Sorseveri hauaplaadi asukohaks oli 1742. aasta põrandaplaanil põhjalöövi idavõlvik. Et kivi ei olnud juba siis algasukohal, reetis plaadi põhja-lõunasuunaline paigutus.¹⁰²

Tsementmördiga parandatud ja põrandasse kinnitatud haruldane plaat eemaldati sekundaarselt asukohalt, konserveeriti ning eksponeeriti kiriku Ferseni kabeli lääneseinal 2013. aastal (ill 7). Raidkivide hoidlas aga leidsid koha plaadi küljest irdunud või sootuks mõne teise hauatähise juurde kuulunud tükid, mida võidi varasemalt kasutada Sorseveri plaadi kadude täiteks ja mida ei olnud võimalik enam konserveeritud plaadi juurde sobitada (HR 62:1-25) (ill 49).

49. Hoidla kastis hoiustatud Sorseveri hauaplaadi juurde kuulunud väikesed ornamentideta tükid nr HR 62:2-25.

2.5. Raidkivid, mis ei ole jõudnud toomkiriku raidkivikollektsiooni

2.5.1. Toomkiriku raiddetailid Tallinna Linnamuuseumi raidkivimuseumis ja -hoidlas

2020. a külastasin Tallinna Linnamuuseumi Raidkivimuseumi ekspositsiooni ning raidkivide hoidlat. Raidkivimuseumi ekspositsioonis juhtis koguhoidja Risto Paju tähelepanu ühele toomkirikust pärit sarkofaagi detailile, mille algasukoht kirikus on teadmata (ill 50).

¹⁰² TLPA MKO, N.12.504: Tallinna Toomkirik. Woldemar Sorseveri hauaplaat: seisukord ja ettepanekud. Ettepanekud hauaplaatide säilitamiseks. Rändmeister, 2013.

Raidkivihoidlas toomkiriku raidkive tuvastada ei õnnestunud, sest hoidla ülekoormuse tõttu puudus juurdepääs paljudele raiddetailidele. Osa raiddetailide on hoidlas arvele võtmata, mis tähendab, et tulevikus võib toomkirikust pärinevaid fragmente veelgi päevavalgele tulla.

50. Toomkirikust pärit padjakujuline sarkofaagidetail Raidkivimuuseumis.

Siiski oli ka tänases olukorras võimalik silmata detaile, mis võivad abiks olla raidkivihoidla eksponaatide algasukoha tuvastamisel ja dateerimisel. Näiteks leidis toomkiriku museaalile „Katke viinamarjakobaraga“ (EMR 4) (ill 51) sarnane fragment Linnamuuseumi kogus (ill 53). Sarnane kivi on sekundaarses kasutuses nišipalendina restorani Peppersack dieles Vana turg 6/Viru 2 (ill 52). See on viinud mõttele, et toomkiriku lapidaariumisse jõudnud „Katke viinamarjakobaraga“ võib olla algselt hoopis profaanse kasutuslooga¹⁰³. Seda väidet toetab Lasnamäe ehituspaest¹⁰⁴ fragmenti erandlik paksus (15 cm) ning ikonograafia – viinamarja motiiv ei ole sel perioodil Eesti kirikute hauatähistel tavapärane sümbol.

¹⁰³ Täna Helen Bomet sellele tähelepanu juhtimast.

¹⁰⁴ Täna Helle Perensit kivimimääratlusel abiks olemise eest. Intervjuu H. Perensiga 04.11.2021; kirjavahetus H. Perensiga 25.–26.08 ja 07.09.2020. Autori valduses.

51. Katke viinamarjakobaraga (EMR4).

52. Viinamarjakobaraga reljeef taaskasutuses diele nišipalendina Vana turg 6/Viru 2. Foto: Helen Bome.

53. Viinamarjakobaraga reljeef Tallinna Linnamuuseumi hoidlas.

2.5.2. Mujal taaskasutuses olevad toomkiriku raiddetailid

Kui 1684. aasta hiidtulekahju järgselt või muudel põhjustel võis toomkirikusse sattuda ümbritsevate majade juurde kuulunud raiddetaile, võis juhtuda ka vastupidist, sest raidkivide taaskasutus on ehitusel läbi aegade tavaks olnud. Leiame nii maakirikute tornidesse paigutatud trapetsiaalseid hauaplaate kui ka ristideks ümber kohendatud ja surnuaedadesse püstitatud Tallinna etikukive. Samamoodi näeme Toomkooli 21 elumaja ja hooviansambli värava vahelises seinas sisse müüritud raiddetaili, mille algasukoht oli suure tõenäosusega toomkirikus – tänaseni on plaadil loetav sõõr, mille keskel asub evangelist Markust sümboliseeriv ingli kujutis, viidates katke päritolule hauaplaadi nurgalt. Hauaplaate, mille nurkades asuvates sõõrides kujutati evangelistide märke, valmistati Eestis peamiselt 15.–17. sajandil. Raul Vaiksoo määratleb katke stiililt gootikasse ning dateeringuks pakub 14.–16. sajandit.¹⁰⁵

Kokkuvõtlikult võib väita, et toomkiriku irdraiddetailide kogu kujunes 5 peamisel viisil:

¹⁰⁵ TLPA MKO, N.12.366, lk 22.

1. Jüri kabeli ümberehituste käigus kõrvalepandud irdmaterjal: lammutatud või lagunenu ehituskonstruksioonid ja hauatähised;
2. Toomkiriku peahoone ja selle konstruktsioonide ümberehitamise või kirikut tabanud hiidtulekahju tõttu oma algasukohtadelt eemaldatud ja purunenud või lammutatud hauamonumentidega seotud raidkivide ladustamine;
3. Arheoloogilised leiud, sh kuni 1770. aastateni toomkirikut ümbritsenud kalmistult pärit leiud;
4. Ümbritsevate elamute raidmaterjal – 1684. a tulekahjus sai ulatuslikult kahjustada kogu Toompea, mistõttu võis kirikusse sattuda raidkive ka ümbritsevatest elamutest.
5. Juhuslikud raidkivikatked 20. sajandist: nt 4 paekivist pisiskulptuuri (MR 5-8) ja kiriku fassaadilt eemaldatud kivitahvel nõukogude perioodist (MR 4).

54. Tõenäoliselt toomkirikust pärit hauatähise sõõrikujulise nurgakaunistuse detail evangelist Matteuse sümboliga Toomkooli 21 seinal.

3. Toomkiriku irdraidetailide kogu inventeerimine

3.1. Ülevaade raidkivide inventeerimisest Tallinna toomkirikus

3.1.1. Toomkiriku raidkivide inventeerimine 17.–19. sajandil.

Esimene tänaseks teadaolev toomkiriku raidkive puudutav dokument pärineb 1627. aastast. Aastail 1616 ja 1627 tegeles Rootsi õpetlane ja vaimulik, hilisem Rootsi riigiarhivaar Martin Aschaneus Eestis viibides Pärnu ja Tallinna hauaplaatide ja neil leidunud kirjade ülesjoonistamisega, kirjeldades nõnda kümnekond¹⁰⁶ Tallinna toomkirikus asunud raidkiviplaati. Need lühikirjeldused on ära toodud 19. sajandi keskpaigas koostatud Rootsis asuvate Liivimaa ajalooallikate kogumikus.¹⁰⁷ Oma käsikirjas *Liber Collectaneus* peatükis *Monumenta Revalica et Descriptiones Saxorum* märkis Aschaneus üles reformatsiooneelsesesse toomkirikusse maetud vaimulike nimed ja surmadaatumid. Tema kogu, küll üsna väikesemahuline ja rohkete ebatäpsustega, on Kuninglikus Raamatukogus Stockholmis praegugi tallel ning hea tahtmise korral võiksime seda lugeda isegi siinsete muististe varaseimaks inventariseerimiskatseks.¹⁰⁸

1691. aastast pärineb eelpool mainitud W. J. Woltemate koostatud toomkiriku plaan, millel on märgitud mõned olulisemad hauatähised (ill 26).

Järgmine viide toomkiriku hauamonumente puudutavale inventuurile pärineb 1899. aastal publitseeritud teosest *Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval*, kus on ära märgitud toomkiriku arhiivis sisalduv inventari loetelu „Inventarium der Domkirche vom „Pastor prim. Eccles. Cathedr. Christoph Friedrich Mickwitz" [1724—1731]”¹⁰⁹. Kahjuks ei ole nimetatud loetelu tänaseks õnnestunud Eesti arhiividest leida.

¹⁰⁶ Sulev Mäevälja andmetel oli Aschaneuse kaardistatud plaate 8. Vt S. Mäeväli, Piiskoppide matused Tallinna toomkirikus 13.–16. sajandil. – Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2005/2007. Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 2019, lk 42.

¹⁰⁷ E. Russow, Tallinna arheoloogia, I, lk 1.

¹⁰⁸ A. Hein, „Et kellelgi ei peaks voli tekkima vähimatki neist ära rikkuda või raisata ...“ Muinsuskaitse ja restaureerimise varaseimast ajaloost Eestis. – Maastik ja mälu. Pärandiloo arenguhooni Eestis. Toim L. Kaljundi, H. Sooväli-Sepping. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 147.

¹⁰⁹ E. von Nottbeck, W. Neumann, *Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval*, lk 41.

1742. aastal koostas Joh. Mart. Litschio toomkiriku põrandaplaani, kuhu ta märkis pikihoones ja kabelites paiknevate hauatähiste asukohad.¹¹⁰ Tõenäoliselt pärinevad sellest inventuurist toomkiriku hauamonumentidele uurendatud u 30 cm kõrgused inventarinumbrid.

Eelpool mainitud 1899. a välja antud Nottbecki ja Neumanni raamatu hauatähiseid puudutavas osas loetletakse ja kirjeldatakse 15 olulisemat raidkivist hauatähist või hauatähise osa, mis on toomkirikus säilinud.¹¹¹

3.1.2. Toomkiriku raidkivide inventeerimine 20.–21. sajandil

Süsteemselt hakati Eesti pühakodasid inventeerima pärast esimese muinsuskaitseaduse – 19. juunil 1925 Riigikogus vastuvõetud „Muinasvarade kaitse seaduse“ – kehtima hakkamist, mil asuti esimeste seas kaitse alla võtma ehitisi, kusjuures enamasti komplektina, näiteks terve kirik või kloostri varemed. Alles hiljem, alates 1928–1929, hakati pühakodasid maakondade kaupa inventeerima ja koostama detailsemaid kunstivarade nimekirju. Täpsemate kirjeldusteni ei jõutud aga ka siis, näiteks Muhus võeti kaitse alla „3 vana hauakivi kiriku eesruumis, 8 vana kiviristi kiriku ümber ja 5 vana hauda kivikiriku juures“ /.../. Ei ole täpselt teada, kas kõik enne Teist ilmasõda kaitse all olnud hauaplaadid kanti ka nõukogudeaegsetesse nimekirjadesse, kuid suhteliselt kindlalt võib väita, et kõik nõukogude perioodil vabariikliku või kohaliku kaitse all olnud hauaplaadid jõudsid 1990. aastatel kinnitatud mälestiste nimekirjadesse.¹¹²

1927. aastal seoses kiriku võõrandamisega koostatud toomkiriku vallasvara inventeerimisnimekirjas on kokku 66 kirjet, mille hulgas on kõik kiriku tähtsamad hauatähised. Loetelus on mainitud ka „kõrvalruumis, nõndanimetatud „Rosenkrantsi kabelis“¹¹³ olevaid irdraid detaile (vt lähemalt 3.2).

¹¹⁰ A. Mänd, Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 35.

¹¹¹ E. von Nottbeck, W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, lk 43–52.

¹¹² A. Mänd, Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 11.

¹¹³ Tänapäevane Jüri kabel on varasemalt kandnud ka nimetusi „Rosenkrantzi kabel“ ja „Rammi kabel“ seal asuvate hauatähiste järgi.

1935. aastal koostatud toomkiriku kaitstavate muinasvallasvarade nimestikus irdraiddetaile nimetatud ei ole.¹¹⁴

1970. a koostas Mai Lumiste Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse (VRV) tellimusel toomkiriku kultuurimälestiste passid, mille hulgas olid kiriku olulisemad hauatähised ja -fragmendid – kokku 49 nimetust raidkive, millest 11 on identifitseerimata, kandes nimetust „hauaplaat“.¹¹⁵ Kuna need asuvad valdavalt põrandas ning on kirjelduste järgi tuvastatavad, ei ole põhjust arvata, et mõni neist võis sattuda käesolevas töös inventeeritavate detailide hulka.

1984. aastal koostas Mai Lumiste ettepanekud toomkiriku käärkambri põranda korrastamiseks ja selles asuva erandliku kunstiväärtusega hauaplaadi eksponeerimiseks.¹¹⁶

2003. aastal koostas R. Vaiksoo toomkirikus asuvate ja kiriku põrandasse müüritud hauaplaatide kataloogi.¹¹⁷

3.2. Varasem raidkivide inventeerimine Jüri kabelis

Toomkiriku erinevaid kunstiväärtusi on aegade jooksul korduvalt inventeeritud, kuid varjatud sissepääsuga Jüri kabelisse tasapisi kogunenud ning seal unustuse hõlma ja tolmukihtide alla mattunud raidkivid on jäänud suurema tähelepanuta.

Tänaseks on teada, et neidki on varasemalt kahel korral oluliseks peetud.

¹¹⁴ TLA.1150.1.53: Tallinna Toomkirikus asuvate kaitstavate vallasmuinasvarade nimestik. 1935, lk 1–5.

¹¹⁵ ERA.T-76.1.1063, P-1201: Toomkirik. Kunstimälestiste passid. M. Lumiste. 1970. Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus. Tallinna Toomkiriku kunstimälestiste passid. Tallinn, 1970.

¹¹⁶ MKA, ERA.T-76.1.11466: Mai Lumiste. Toomkirik. Ettepanek käärkambri põranda korrastamiseks ja selles asuva erandliku kunstiväärtusega hauaplaadi eksponeerimiseks. Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Tallinn, 1984, lk 2.

¹¹⁷ N.12. 366: R. Vaiksoo. Tallinna Toomkiriku hauaplaadid. Raul Vaiksoo, 2003.

Nagu ülal mainitud, jäädvustas fotograaf Karl Akel Jüri kabelisse kogutud raidkive 1920. aastatel (ill 27).¹¹⁸ Tema ülesvõte võib pärineda ajast, mil inventeeriti toomkiriku vallasvara seoses kiriku võõrandamisega saksa koguduselt Eesti riigile 1927. aastal. Nimekirjas on raiddetailide arvuks märgitud 10 ning lisatud on selgitus: „Pahemal pool on kõrvalruum, nõndanimetatud Rosenkrantsi kabel, kus on: kaks suurt kivist sarkofaagi; /.../ üks pikk puulaud, millel lasuvad mitmes suuruses killud kivitahvlitest ja kujudest; põrandal üle kümne paekivi tüki, mõned neist raiutud kaunistustega ja pealkirjadega“.¹¹⁹

Kolm aastat hilisemasse aega (1930) on dateeritud Ernst Ederbergi foto ühest nelja vapiga raidkivist, mis on üks käesolevas töös inventeeritavaid objekte (ill 56).

1994. aastal on pildistanud Jüri kabelit Paul Haag, kuid seda ilmselt mitte raiddetailide, vaid kabeli üldise seisukorra kaardistamiseks (ill 29).¹²⁰

Järgmine teadaolev irdraiddetailide kajastus pärineb 2004. aastast, mil vahepeal kolikambriks muutunud kabel OÜ Rändmeister eestvõttel korrastati ning konserveeriti.

Jüri kabeli seisukorra hindamise aruandes esitati ka esmane kabelist leitud raidkivide loetelu.¹²¹ Kabelist avastati kokku üle 300 nimetuse leide – lisaks raiddetailidele ka sepiseid, keraamilisi detaile, klaasist ja puidust fragmente jne. Nimetatud loetelu oli käesoleva töö inventuuri lähtealuseks.

Järgnevatel aastatel hakati kabelit uuesti kasutama pööningulaadse panipaigana. Aktiivse sakraalse kasutusega ja kõrvaline lukustatud ruum muutus hoiupaigaks nii kiriku väärtuslikele kui ka vähemväärtuslikele varadele. Just sellises olukorras oli kabel 2020. aasta irdraiddetailide inventeerimise alguseks (ill 56).

¹¹⁸ Tänan Villu Kadakat fotole tähelepanu juhtimast.

¹¹⁹ EELK arhiiv, N 5327. EELK Konsistoorium. Tallinna Toomkirik. Alustatud 21.01.1921, lõpetatud 19.12.1930. Nimekiri vallasvara kohta, mis leidis Toompea kiriku hoones selle ülevõtmisel Siseministeeriumi valitsemisele, kell 10 hom. 19. veebr.1927.a, lk 2.

¹²⁰ Tänan H. Bomet fotole tähelepanu juhtimise eest.

¹²¹ TLPA MKO, N. 9.3816. B, lk 58–59.

55. Tallinn. Toomkirik. Raiddetail vappidega.
<http://dspace.ut.ee/handle/10062/38840>
Foto: E. Ederberg, 1930.

56. . Jüri kabel 2018. Foto: Taavi Tiidor.

3.3. 2020. a raidkivide inventeerimine Jüri kabelis

3.3.1. Ülevaade raidkivide varasemate inventuuride meetodikatest

Nagu eelpool mainitud, alustati Eesti pühakodades süsteemsete inventuuride läbiviimist pärast esimese muinsuskaitseaduse kehtima hakkamist 1925. aastal, mil hakati ehitisi „komplektina“ kaitse alla võtma. Mõned aastad hiljem hakati pühakodasid maakondade kaupa inventeerima ja koostama detailsemaid kunstivarade nimekirju, kuid täpsemate kirjeldusteni ei jõutud ka siis.

Kui enne 20. sajandit toimunud teadaolevate raidkivide inventariseerimiste puhul on peamiselt piirdutud objektide loetlemisega, mõningatel juhtudel vähese kirjeldamisega, siis 20. sajandi inventariseerimised on teostatud süsteemsemalt. Esile võiks tõsta näiteks Ernst Ederbergi

raidkivide inventuure 1950. aastatest¹²², Mai Lumiste¹²³ ja Silja Konsa (kuni 1990 Vohli)¹²⁴ koostatud Tallinna raidkivide passe 1970.–80. aastatest ning Tõnu Parmaksoni raidportaalide inventuure 1980. aastatest.¹²⁵

Inventeerimiseks kasutati nõukogude ajal peamiselt trükitud ankeete, näiteks juba mainitud Lumiste ja Konsa (Vohli) raidkivipassid. Ankeedid sisaldasid järgmisi andmeid:

objekt/nimetus/mõõdud/materjal/praegune asukoht/hoiustamise signatuur/leiukoht ja tingimused/leiuaeg/säilivus/foto/foto säilitamise nr/dateering/dateeringu alused/ kirjandus/ kirjeldus.

Paralleelselt olid kasutusel mitmesugused kirjeldavad, aga ka tabelilaadselt kujundatud inventuurinimestikud. Mõnel juhul ühendati kirjeldavad ja tabeliks süstematiseeritud inventuurid ühtseks komplektiks – kirjeldav osa oli esitatud seletuskirjana ning inventeeritavad objektid põhiandmeid (näit mõõdud, asukoht) sisaldava loeteluna (Ederberg, Parmakson). Inventuuride

¹²² E. Ederberg, Tallinna XVI ja XVII sajandi raidkivid. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1957; Ederberg, Ernst. Eesti maakirikute kunstiesemed: I-II osa. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1959. Käsikirjad EKA raamatukogus.

¹²³ ERA.T-76.1.1063, P-1201: Toomkirik. Kunstimälestiste passid. M. Lumiste. 1970. Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus. Tallinna Toomkiriku kunstimälestiste passid. Tallinn, 1970.

¹²⁴ MKA, ERA.T-76.1.12869, A-2611: Silja Vohli. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: I köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1989;

ERA.T-76.1.12870, A-2612: Silja Vohli. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: II köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1989.

ERA.T-76.1.12998, A-2736: Silja Konsa. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: III köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1990.

ERA.T-76.1.12999, A-2737: Silja Konsa. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: IV köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1990.

¹²⁵ Nt MKA, ERA.T-76.1.11237, A-991: T. Parmakson, G. Parmakson. Vabariigi keskaegsete raidportaalide inventariseerimine. Kingissepa rajoon. Tallinn, 1983.a, lk 4.
https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011237.pdf

juurde kuulusid enamasti joonised ja fotod. Ederbergi inventuuride puhul olid fotod lisatud vaid üksikutest objektidest. Mõnel juhul koosnes inventuur raidkive kirjeldavast osast ning fotodest.¹²⁶

21. sajandi esimese 20 aasta jooksul on inventuuride puhul valdavalt kasutatud fotodega illustreeritud tabeli formaati. Erinevate inventeerimismetoodikate näidetena võiks esile tuua Mari Loidi Niguliste muuseumi hauaplaatide kataloogi¹²⁷, Raul Vaiksoo koostatud Tallinna toomkiriku hauaplaatide kataloogi¹²⁸ ja Pille Arneki Eesti ratasristide kataloogi.¹²⁹

Inventeerimismetoodikana on säilinud ka ankeedi formaat. Näiteks 2019. aastal töötas Urmo Treisalt bakalaureusetöö raames välja oma ankeedivormi Tallinna varauusaegsete aknasammaste inventeerimiseks.¹³⁰

Valdav osa Eestis läbi viidud inventuure oli kättesaadav MKA arhiivis kas digiteeritud kujul või paberkandjal, kuid osa infost avanes EKA raamatukogu või digiteegi vahendusel. Inventuuride kohta käivat teavet võib leida ka Ajaloomuuseumi arhiivist¹³¹. Tallinna vanalinna raidkive puudutav info on talletatud TLPA MKO arhiivis ja Tallinna Linnaarhiivis. Tallinna toomkirikut puudutavad ajaloolised materjalid on jagatud Ajaloomuuseumi, EELK arhiivi ning Rahvusarhiivi vahel¹³².

Niguliste muuseumi hauaplaatide kataloog on käsikirja ja digikoopia muuseumi valduses ja on uurijale kättesaadav nõudmisel.

¹²⁶ MKA, ERA.T-76.1.324. P-345: Vana Tallinna elamuarhitektuuri juurde kuuluvad raidkivid Tallinna Linnamuuseumi kogudes. Raidkivi osa välisarhitektuuris. Tallinn, 1962.

https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0000324.pdf

¹²⁷ M. Loit, Niguliste muuseumi hauaplaatide kataloog. Tallinn, 2002. Käsikiri Niguliste muuseumis.

¹²⁸ N.12. S. 366: R. Vaiksoo. Tallinna Toomkiriku hauaplaadid. Raul Vaiksoo, 2003.

¹²⁹ P. Arnek, Eesti ratasristid. Kataloog. Tartu, 2015. https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/content-editors/uuringud/ratasristide_kataloog_i_osa.pdf (vaadatud 29.07.2022).

¹³⁰ U. Treisalt, Tallinna raidkivikunsti eripäradest. Varauusaegsete aknasammaste inventeerimine. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2019. https://digiteek.artun.ee/fotod/loputood/bakalaureus/event_id-350 (vaadatud 29.07.2022).

¹³¹ Henrik Olvi koostatud nimestikud ja märkmed ratasristide kohta (Eesti Ajaloomuuseum, f 310.1.75-81).

¹³² <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/arhiiv> (vaadatud 29.07.2022).

3.3.2. Jüri kabeli raidkivide inventeerimise metoodika 2020. a

Kui nõukogudeaegsete inventuuride puhul võis inventeerimismetoodika tehnilistel põhjustel piirduda olulisema teabe (objekti asukoht/mõõdud/kirjeldus/foto) ülesmärkimisega, sest info tuli kujundada sobivaks A4 formaadis paberile trükkimiseks, siis tänapäevase infotehnoloogia võimalusi arvesse võttes oli 2020. aastal võimalik kasutada märksa avaramate võimalustega info talletamise paletti.

Varasemalt kasutusel olnud etteantud ankeedi täitmise meetod on mugav inventeerimiseks ja hilisemaks teabe võrdlemiseks juhul, kui kõikide inventuuride puhul kasutatakse ühesugust ankeeti. Teisalt on ankeedi miinuseks selle lõpetatus – kord ankeeti kantud ja välja trükitud info säilib just sellisel kujul, nagu ta kunagi on talletatud ning täiendamiseks tuleks täita uus ankeet.

2020. aastal Jüri kabelis läbi viidud inventuuri teostades lähtusin kolmest põhikriteeriumist: info järjepidevus, terviklikkus ja hilisem kättesaadavus. Töö käigus kujunes neljas oluline kriteerium – võimaluse tagamine jooksvalt info lisamiseks, et tegemist oleks täiendusteks avatud, mitte „surnud“ dokumendiga¹³³, mis on järgmiseks inventuuriks unustuse hõlma vajunud. Info elektrooniline talletamine säästab tulevaste inventuuride puhul aega – kaob vajadus varasemat infot ümber trükkida.

Järjepidevuse huvides võtsin inventuuri aluseks seni ainsa teadaoleva toomkiriku irdraiddetailide inventuuri, et võtta arvesse juba tehtud tööd ning saada ülevaade kogu võimalikest muutustest 16 aasta jooksul.¹³⁴ Terviklikkuse seisukohalt oli oluline püüda koondada nii palju infot kui raiddetailide puhul antud ajahetkel võimalik oli, jättes ruumi ka hilisemateks täiendusteks.

Kasutasin Exceli tabelitöötlustarkvara, mis sobib nii inventuuriks kui teabe importimiseks Muuseumide infosüsteemi MuIS. MuISiga kohalduva tarkvara valikul oli teisigi põhjuseid. Näiteks andmete importimisel MuISi muutuks info inventeeritud objektide kohta oluliselt kättesaadavamaks, samuti oleks tagatud info säilimine.

¹³³ Termin „surnud dokument“ on pärit MKA muuseumikogude nõuniku Kadri Taela ettekandest 09. 06. 2022 MuIS peavarahoidjate infopäeval.

¹³⁴ TLPA MKO, N 9.3816: B: I. Kannelmäe, J. Kilumets, M. Limberg, J. Metslang, E. Mölder, S. Simson, Tallinna Toomkirik. Jüri kabeli uurimistöde aruanne. Rändmeister, 2004.

3.3.3. 2020. a inventuuri lähtealus MuIS

MuIS on veebipõhine keskkond muuseumikogude üle arvestuse pidamiseks, nende haldamiseks ja muuseumides leiduva informatsiooni kättesaadavaks tegemiseks nii erialaspetsialistile kui kõigile teistele huvilistele. 2021. aasta alguse seisuga oli MuISiga liitunud 60 Eesti muuseumi.¹³⁵ MuISi avalik portaal on leitav aadressilt www.muus.ee. MuIS on maailmas ainulaadne infosüsteem nii oma funktsionaalsuse poolest kui seetõttu, et on mõeldud kõigile muuseumidele, sõltumata nende omandivormist.

Seoses sellega, et tänane MuIS on üle 10 aasta vana ja iganenud, on alates 2019. aastast toimunud MuISi arendustegevused – MuIS 2.0 väljatöötamine, et muuta süsteem kasutajasõbralikumaks ja kuluefektiivsemaks.

Lähtusin inventuuri teostades eeldusest, et lähiaastatel töötatakse välja ja võetakse kasutusele MuISi lihtsustatud liides MuIS *Light* kirikutele ja eramuuseumidele ning võimalusest, et minu välja töötatud inventeerimismetoodikat saab kasutada sisendina süsteemi väljaarendamisel.

Seetõttu võtsin irdraiddetailide inventeerimismetoodika väljatöötamisel aluseks MuISi massimpordi tabeli (lisa 4.7.) ning kohandasin selle ümber raidkivide inventuuri tarbeks. Lahtreid ümber tõstes, lisades ning mittevajalikke eemaldades taotlesin lihtsust ja selgust tabeli täitmisel.

Töötasin välja kaks inventuuritabeli mudelit – ühe raiddetailide inventeerimiseks ja vastava kogu loomiseks toomkirikule ning teise tavapärase inventuuri teostamiseks, mille puhul koostatakse inventeeritavate objektide nimistu, kontrollitakse nende kohalolu ning hinnatakse seisundit. Viimast, lühendatud inventuuri varianti testisin Põide kiriku raiddetailide inventeerimiseks. Inventuuritabelite Exceli formaat võimaldab veerge ja ridu hõlpsasti ümber tõsta ning kohandada teksti mahule vastavalt suuremaks või väiksemaks.

3.3.4. Inventeerimise etapid

I etapp. Raiddetailide põhiandmete märkimine: number/ nimetus/ varasemad nimetused/ varasemad tähised/ kirjeldus

¹³⁵ Muuseumide infosüsteem MuIS. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/muuseumide-infosusteem-muis>

Alustasin inventuuri raiddetailide tuvastamisest, võrreldes neid ülal mainitud 2004. aastal toimunud esmase inventuuriga. Tuvastamine toimus objektile toona antud nimetuse ja mõõtude alusel. Mitmel juhul oli tegemist sarnase nimetusega objektidega, millel puudusid kirjeldused ja fotod (näit: akna ehisraamistuse katke), mistõttu tuli kõik detailid uuesti üle mõõta ning anda mõningatel juhtudel uued, MuIS infosüsteemi sobituvad lühemad nimetused. Selguse huvides kandsin inventuuritabelisse ka detailide varasemad nimetused ja mõõtmiste tulemused. Eelmises inventuuris olid katked jagatud kuude kategooriasse, millest ühe kategooria moodustasid määratlemata katked. Viimased jagasin inventuuri käigus erinevate kategooriate vahel (tabel 1).

Tabel 1. Inventeeritud raiddetailide kategooriad.

Nr	Inventeeritud raiddetailide kategooriad	Detailide arv 2004	Detailide arv 2020
1	Ehismotiividega katked	4	4
2	Konstruktiivsed katked	15	27
3	Hauamonumentidega seotud katked	45	65
4	Muud raiddetailid	1	8
5	Arheoloogilised leiud (17 nimetust + 8 nummerdatud ning 6 nummerdamata tükki)	32	26
6	Määratlemata katked (29 tk)	29	
	Kokku¹³⁶	126	130

Kui esialgu oli plaan koostada kõikide raiddetailide jaoks ühine tabel, siis töö käigus osutus otstarbekaks igale kategooriale eraldi tabeli koostamine, sest nii oli hõlpsam tabelit täita, objektide üle arvestust pidada ja üldiselt kogu hallata.

Peale objektide kategooriate kaupa tabelitesse jagamist alustasin tabelite täitmist põhianndmete sisestamisest: number/nimetus/varasemad nimetused/varasemad tähised/kirjeldus.

Järjestasin objektid varasemate numbrite järgi ning andsin neile MuISi numbrimaskist juhinduva tähise, mis koosneb tähelühendist ja numbrist (vt tabel 2).

¹³⁶ 2004. aasta inventuuri puhul tähistab koguarv katkete arvu, 2020. a inventuuris aga nimetuste arvu. Mõne nimetuse all (näiteks kui tegemist on sama objekti katketega) on katkeid rohkem kui üks.

Tabel 2. Toomkiriku ehismotiividega raidkivid. Näide 2020. a antud numbritest erinevates raidkivikategooriates.

Ehismotiividega raiddetailid			
Number	Nimetus	Varasemad tähised	Varasemad nimetused
EMR 1	Päiskivi	1.1.1.1.	Päiskivi
Konstruktiivsed raiddetailid			
KR 1	Akna ehisraamistuse katke	1.1.2.1.	Akna ehisraamistuse katke
Hauamonumentidega seotud raiddetailid			
HR 1	Kartušivoluut	1.2.1.	Reljeefikatke (kartušivoluut) (suurem tükk)
Muud raiddetailid			
MR 1	Ratasristi jalam	1.3.1.	Ratasristi jalam gooti minuskrites tekstikatkega.
Arheoloogilised leiud			
Arh 84	Sakilise ornamendiga katke	-	-

Objektide tuvastamine kirjelduse või foto järgi on märgatavalt vähem aeganõudev kui mõõtude järgi tuvastamine – seda enam, et mõõdud võivad kattuda. Sellest lähtuvalt täitsin kõikide objektide puhul kirjeldava veeru.

II etapp. Raiddetailide seisundi ja konserveerimisvajaduse määramine: seisund/kahjustused/ konserveerimine/hoiustamine

Järgmine etapp oli objektide seisukorra hindamine. Raiddetailid olid kaetud tolmu- ja paatinakihiga, mistõttu tuli juba tuvastamise faasis teostada osadele esmane kuivpuhastus. Puhastuse järel paljastus mõnedel raidkividel varem tähelepanuta jäänud dekoorielemente, osadel aga ilmusid nähtavale kividele kantud arheoloogiliste leidude numbrid. Mõned numbrid muutusid loetavamaks ning võimaldasid teha nimistus korrekture. Konserveeritud detailide puhul märkisin tabelisse tööde teostamise aja ja teostaja. Pärast kuivpuhastust ilmnese selgemini detailide edasise konserveerimise vajadus – paljastusid praod, kaod ning irdsed kohad.

Tutvumine kivide seisundiga võimaldas lisada tabelisse ettepanekud nende edasiseks hoiustamiseks.

III etapp. Täiendava info märkimine: asukoht/leiukoht/arheoloogilise leiu number/seosobjekt/autor/dateering/stiil/materjal/eksponeerimisetpanekud/lisainfo/viited/küsimused/kommentaariid

Kui põhiandmed ja konserveerimisvajadus olid märgitud ning kividele oli valminud hoidla (lähemalt hoidla rajamisest peatükis 4), tekkis võimalus märkida tabelisse asukohad. Raidkive süstematiseerides ja uurides õnnestus mitmed kunagi sama objekti juurde kuulunud detailid omavahel kokku viia. Niisugused kivid (näiteks sama hauatähise küljest pärit detailid) tõstsin hoidlas kõrvuti, märkides inventuuritabelis ära nende omavahelise seose (veerus nimetusega „seosobjekt“).

Inventuuri alguses oli enamuse raidkivide leiukohaks Jüri kabel. Hilisemate arhiiviuuringute käigus selgusid mõnede arheoloogilise leiu numbriga raidkivide leidmise kohad, mille sai kanda tabelisse vastavasse veergu.

Mõne raiddetaili puhul oli võimalik tuvastada nii autor kui dateering ning sellest lähtuvalt ka kunstistiil, osade puhul tuli stiilikriitikale toetudes pakkuda ligikaudne dateering. Geoloog Helle Perensi hindamatul kaasabil tehtud kivimimääratlused lisasin veergu „materjal“.

Arhiividest ning teistest allikatest kogutud informatsiooni raiddetailide kohta sisestasin veergudesse „lisainfo“. Et veerud ei muutuks liiga pikaks ning tabeliformaadis raskesti loetavaks, sisestasin erinevatest allikatest pärit info erinevatesse paralleelsetesse veergudesse, märgistades need veerud „lisainfo 1“, „lisainfo 2“, jne.

Hõlbustamiseks edasisi kunsti- ja arhitektuuriajaloolisi uuringuid lisasin tabelisse MuISi eeskujul veeru „viited“, et inventeeritud raidkive puudutavad taustamaterjalid oleksid edaspidi hõlpsasti leitavad. Et perspektiivis oli kirikus raiddetailidest näituse korraldamine, lisasin mõnede detailide juurde eksponeerimisetpanekud.

Viimaseks veeruks jäi lahtiste küsimuste ja kommentaaride veerg, kuhu saab sisestada info, mis mujale ei sobitu.

MuISis on võimalik määrata info nii avalikult kättesaadavaks kui mitteavalikuks – kommentaaride veerg võiks sobida mitteavalikuks, asutusesiseseks kasutamiseks, teised veerud võiksid olla avalikud.

IV etapp. Tabeli vormistamine ja väljatrükiks sobiva formaadi väljatöötamine

Kui inventuuritabel oli täidetud, tõstsin tabeli veerud nii ümber, et info inventeeritud objektide kohta oleks kergesti haaratav ning loogilises järjestuses.

Märkisin tabelis helekollase värvusega nende objektide read, mis lisandusid 2020. a inventuuri käigus. Punasega märgistasin nende objektide read, mis osutusid kadunuks.

Arheoloogiliste leidude tabelis märkisin sinisega nende objektide read, mis olid 2004. a inventuuris mõne teise kategooria alla määratud ning rohelisega nende objektide read, mille tõstsin teistesse kategooriatesse 2020. a inventuuri käigus.

Kuna inventuuri tehes ei olnud veel selge, missuguses formaadis hakatakse loodud raidkivi kogu teemalist informatsiooni talletama, töötasin välja lühendatud ja lihtsustatud tabeliformaadi raidkivide põhiandmete jaoks, millest sai teha väljatrükid A4 formaadis paberile (lisa 1). Tabelite tööversioonid on Exceli tabelitöötlusprogrammis, kus on andmeid mugav talletada ja täiendada (lisad 4.1–4.6).

V etapp. Objektide pildistamine ja fotode üleslaadimine testMuISi digiteeki

Inventeerimise käigus pildistasin üles kõik raiddetailid – peamiselt piirdusin tuvastamisfotodega, kuid nelja enda konserveeritud raiddetaili puhul tegime fotod EKAs *pop-up* fotostuudio tingimustes¹³⁷. Mõned raidkivide fotod testMuISi sisestamiseks pildistasin Jüri kabelis enda loodud ajutise fotostuudio tingimustes (ill 57).¹³⁸

¹³⁷ Tänan Taavi Tiidorit EKAs konserveeritud nelja raidkivi fotode tegemise eest.

¹³⁸ Tänan Andres Uuenit väärtuslike nõuannete eest raidkivide pildistamisel.

57. Jüri kabel pildistamisprotsessis 2020.

VI etapp. Info sisestamine MuISi

Seoses sellega, et MuISis on kontod loodud vaid muuseumidele, ei ole praegu võimalik toomkirikus tehtud inventuuri andmeid MuISi massimportida. Toomkiriku muuseumi rajamise ideed on küll kaalutud, kuid teostuseni ei ole suurte kaasnevate kulude ja töömahu tõttu jõutud. Seetõttu tegin Muinsuskaitseametile ja Riigi Infosüsteemide Keskusele ettepaneku luua MuIS testkeskkonda toomkiriku testkonto, kuhu sisestasin pilootprojekti korras 6 inventeeritud objekti andmed koos fotodega. Sisestatud info on kättesaadav aadressilt testmuis.rik.ee ning leitav saki alt Muuseumide kogud/Tallinna toomkiriku muuseum.¹³⁹ Konto loomist pidasin oluliseks ka selleks, et toomkiriku personalile tehtud tööd ja ühtlasi MuISi võimalusi tutvustada (lisa 2. TestMuISi kirjete väljetrükid. Tallinna toomkiriku raiddetailid).

3.4. Inventeerimismetoodika testimine Pöide kiriku raiddetailidel

¹³⁹ Muuseumide infosüsteemi MuIS testimiskeskond. <https://testmuis.rik.ee/catalogue>

4.–5. augustil 2021 viisin läbi väljatöötatud meetodika testimise Pöide kiriku irdraiddetailide peal, et hinnata meetodika kasutatavust teistes oludes. Kui toomkiriku inventuuri käigus tegelesin ühtlasi kogu loomisega, kandes andmebaasi võimalikult detailse info raiddetailide kohta, siis Pöide kirikus teostasin sama meetodika abil traditsioonilise inventuuri, kaardistades ja nummerdades objektid ning fikseerides nende seisundi. Selleks valisin inventuuritabelist välja read, mida nendes oludes kasutada.

Pöide kiriku raiddetailide kaardistamine oli esmakordne, mistõttu alustasin detailide nummerdamisest ja pildistamisest. Siiski oli kahel detailile (PR 11 ja PR 22) varasemalt peale kantud numbrid, mistõttu tuli lisada veerg „varasemad tähised“.¹⁴⁰ Toomkiriku inventuuris kasutusel olnud 28-st veerust valisin välja 9:

number/varasemad tähised/ nimetus/asukoht/seosobjekt/mõõdud/kirjeldus/seisund/kahjustused

Konserveerimis- ja hoiustamissetepanekud lisasin seletuskirjana. Seletuskirja lisades esitasin Exceli formaadis inventuuritabeli, fotod tööprotsessist ja lõpptulemusest ning süstematiseeritud fotod inventeeritud detailidest. Kogu aruandluse esitamine toimus elektroonilisel kujul.

Pöide kiriku 45 raidkivi esmasele inventeerimisele kulus märgatavalt vähem aega kui toomkiriku raidkivikogu inventeerimiseks (vastavalt 20 tundi ja 160 tundi). Ühelt poolt oli tegu kolm korda väiksema koguga, teisalt aga oli põhjuseks tõsiasi, et toomkiriku puhul toimus ka meetodika väljatöötamine ja katsetamine. Pöide inventuuris kasutasin kolmandiku võrra vähem veerge – filtreerisin täitmiseks vaid põhiaandmete lahtrid. Osa inventuuri ajast Pöidel kulus tuvastusfotode tegemisele kividest ning hiljem fotode süstematiseerimisele.

Selle põhjal võib öelda, et väljatöötatud meetodika õigustas ennast – tabeli lühendatud variandi rakendamine oli mugav ja ajakasutuse seisukohalt tõhus. Kuna Exceli tabeli näol on tegemist „elava“ dokumendiga, saab seda jooksvalt info lisandudes täiendada. Näiteks on lähiajal plaanis koos geoloog Helle Perensiga määrata Pöidel inventeeritud detailide kivimiliigid, mille saab koheselt ja mugavalt tabelisse lisada.

¹⁴⁰ Juhan Kilumetsalt hiljem saadud info põhjal selgus, et tegemist on Valjala kirikust pärit detailidega.

58. Raidetailide inventeerimise protsess Põide kirikus 2021.a.

3.5. Kokkuvõte inventeerimismetoodika väljatöötamisest ja ettepanekud edasiseks

Kahe erineva eesmärgi ja pikkusega inventuuri läbiviimise tulemused kinnitasid MuISi alusel välja töötatud inventeerimismetoodika sobivust ja paindlikkust kirikute raidkivide inventeerimiseks.

Kui esimesel juhul toimus inventuur raidkivikogu loomise eesmärgil ja võimaldas mahuka info talletamist ja avalikustamist, siis teisel juhul täitis metoodika kitsendatud variant hästi Põide kiriku raiddetailide esmase kaardistamise funktsiooni, mille alusel saab samuti kogu luua. Kogusse kuuluvaid objekte edaspidi uurides on võimalus info lihtsalt ja kättesaadavalt talletada.

Hetkel on kirikute kunstivaradega seotud info küllaltki hajutatud. Kõik muinsuskaitse all olevad objektid, sh kirikud on kantud MKA kultuurimälestiste registrisse,¹⁴¹ mis sisaldab ka kirikute koosseisulisi vallasmälestisi, seonduvaid dokumente ja aruandeid, sh määrused ja käskkirjad, viimase paikvaatluse kuupäev ja menetleja, saadud toetused, MKA digiteeritud arhivaalid, meediakajastus ning lingid erinevatele välistele registritele. Kui MKA võtab tulevikus kirikute

¹⁴¹ Kultuurimälestiste riiklik register. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/kultuurimalestiste-riiklik-register>

kunstivarade inventeerimiseks kasutusele MuIS *Light* põhise inventeerimismetoodika, võiks kultuurimälestiste register olla ka selle infosüsteemiga ühendatud ja vastupidi.

Käesoleva pilootprojekti korras saadud info kõneleb MuIS *Light* kasutuselevõtu poolt – nii kultuurimälestiste register kui MuIS on MKA haldusallas paralleelselt hallatavad ja arendatavad andmebaasid. Kui kultuurimälestiste registrisse on sisestatud muinsuskaitse all olevad objektid koos neid puudutava dokumentatsiooniga, siis MuIS sisaldab inventeerimismoodulit ja teisi rakendusi, mis võimaldavad hõlpsasti sisestada, täiendada ja avalikustada detailset infot kirikute kunstivarade kohta. Kuna MuIS on harjumuspärane keskkond nii muuseumitöötajatele, kunstiteadlastele kui teistele uurijatele, soodustaks MuIS *Light* kasutuselevõtt edaspidi uuringuid ja nende avalikustamist kirikute kunstivarade kohta.

4. Toomkiriku irdraiddetailide konserveerimine, hoidla rajamine ja eksponeerimisettepanekud

4.1. Toomkiriku raiddetailide konserveerimine

Toomkiriku irdraiddetailide inventeerimisele ja lapidaariumi loomisele eelnes EKA muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna skulptuuri konserveerimise studios nelja raiddetaili konserveerimine, mille Juhan Kilumets ja EKA õppejõud Isabel Aaso-Zahradnikova olid tudengitele korrastamiseks ja uuringute läbiviimiseks välja valinud.

Kivide pealispindade puhastus viidi läbi EKA muinsuskaitse ja konserveerimise eriala bakalaureuse- ja magistriõppe tudengite osalusel kolmemõõtmeliste objektide konserveerimise aine tundide raames,¹⁴² kõik muud tööd, sh kahjustuste digitaalne kaardistamine ja muud edasised konserveerimis- ja uurimistööd viis läbi käesoleva töö autor.

4.1.1. Praktiline konserveerimine

Tööde 1. etapp: kahjustuste graafiline dokumenteerimine

Esmalt toimus kivide pildistamine kõikidelt külgedelt ning fotode importimine EKA digiteegi kahjustuste kaardistamise programmi, mille abil toimus kahjustuste graafiline dokumenteerimine (lisa 3.1. Seisundipassid). Kõikide kivide puhul on seisundipassid esitatud eraldi lisadena. Kahel juhul (HR 47 ja HR 7) on graafilise digiteerimise osa integreeritud ka konserveerimispassidesse (lisa 3.2), sest katsetasin ühtlasi toomkiriku raiddetailide jaoks niisuguse konserveerimispassi tüübi väljatöötamist, kus kogu info oleks koondatud ühte dokumenti (vastavalt lisad 3.2.1. ja 3.2.2.). Seoses sellega, et EKA kahjustuste kaardistamise programm ei võimalda kahjustuste kaardistusega fotosid alla laadida, on info ülekandmine seisundipassidest teistesse dokumentidesse, nt konserveerimispassidesse, komplitseeritud ning ajakasutuse seisukohalt

¹⁴² Toomkiriku raidkivide pealispindade kuivpuhastust aitasid teostada 2019. a sügissemestril Isabel Aaso-Zahradnikova juhendamisel kolmemõõtmeliste esemete konserveerimise praktiliste tundide käigus EKA muinsuskaitse ja konserveerimise eriala BA II kursuse tudengid Siim Hiis, Jüri-Martin Lepp, Frank Lukk, Eleri Paatsi ja Kadri Väljaots ning MA tudengid Saara Kruus ja Marina Nerro.

ebatõhus. Seetõttu on hetkel mõttekas jääda kahe dokumendi süsteemi juurde, esitades eraldi seisundipassid ja konserveerimispassid.

Tööde 2. etapp: kivide puhastamine

Kivide kõik pinnad puhastati. Esmalt teostati kuivpuhastus pintsliga, tolmuimeja ja wishabi pesukäsnaga. Seejärel toimus märgpuhastus – alguses destilleeritud veega niisutatud pehme hambaharjaga, seejärel destilleeritud veega niisutatud vatitikkudega.

Tööde 3. etapp: irdunud või irdses olukorras detailide kinnitamine

Peale puhastust ilmnemiseid kividel praod, kaod ja irdsed kohad. Osasid kive läbisid horisontaalsed läbivad praod. Seetõttu oli järgnevate tööde eesmärk kinnitada irdunud tükid ning täita praod, et takistada sinna edaspidist mustuse kogunemist, mis võib kivi seisukorda halvendada.

Lisaks suurematele pragudele ja kadudele esines kividel rohkesti mikropragusid. Kaalumisel oli nende täitmine nanolubjal põhineva konserveerimiskonsolidandi CaLoSiL® Microga¹⁴³, kuid see jäi kõrvale seoses peene konsistentsiga konsolidandi pragudesse injekteerimisel peenpragude ümber tekkiva raskesti eemaldatava valge kirme tõttu, mis võib tekkida pragudest konsolidandi ülejääkide väljavoolamisel ning moonutada ajaloolise materjali esteetilisi omadusi¹⁴⁴.

Nähtavalt irdsed detailid kinnitati liimiga Paraloid B-72 etüülatsetaadis, pragude liimimine toimus liimilahuse injekteerimise teel.

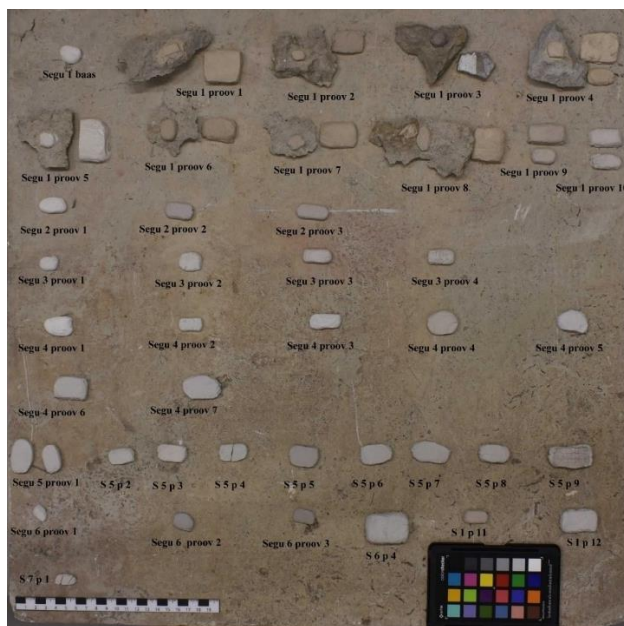
¹⁴³ CaLoSiL Micro on nano- ja mikrolupja sisaldav etanoolisuspensioon (kuni 3 mikromeetrit) mikropragude ja vuukide täiteks, samuti spetsiaalsete sideainete valmistamiseks, mis on sobiva osakeste suuruse jaotusega. Vt Final report. International workshop „Nano-lime for conservation of stone, plaster and architectural surfaces. 04.–08. september 2016. Põide Church, Saaremaa“, lk 9. https://digiteek.artun.ee/fotod/aruanded/konserveerimine/event_id-321 (vaadatud 16.10.2020).

¹⁴⁴ H. Hiiop, J. Vojtechovsky, Nanolubja kasutamine konserveerimises. Rahvusvaheline töötuba Põide kirikus. – Muinsuskaitse aastaraamat 2016. Tallinn: MKA, TLPA, EKA, 2017, lk 90. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=JVmuinsuskaitsearmt201706.2.11.1> (vaadatud 15.10.2020).

Tööde 4. etapp: mõrdisegude väljatöötamine

Paekivi konserveerimisel kasutasin hüdraulilise lubja baasil valmistatud mörti, mis on eriti sobilik sisetingimustes hoiustatava paekivi konserveerimiseks. Eeskujuna kasutasin Thorborg von Konowi poolt katseliselt väljatöötatud retsepti, mida kohandasin antud kividele ja nende erinevate paekivi värvinüanssidega külgedele kohaste pigmentitoonide saavutamiseks. Kohati olid proovide kogused nii väikesed, et ei võimaldanud komponentide täpseid koguseid välja kaaluda – usaldada tuli sellevõrra rohkem värvitaju. Mördi valmistamise puhul võib lähtuda samast printsiibist, mis on välja toodud näiteks lubivärvi valmistamisel: „Lubivärvi valmistamisel on pea igal meistril oma retsept, mis varieerub vastavalt aluspinna omadustele või ilmastikutingimustele. Grammilise täpsusega mõõdetud koostisosadest peetakse tähtsamaks vaistu.“¹⁴⁵

Nelja erineva raidkivi konserveerimiseks sobilike mördide väljatöötamiseks valmistasin ette üle neljakümne erineva mördiproovi, katsetasin nende toneerimist ning tugevust. Asetasin need tooni võrdlemiseks paekivitükkidele ning lõppfoto tegemiseks paekivialusele. Kaardistasin neist olulisemad (ill 59) (lisa 3.3.).

59. Tooni võrdlemiseks paekiviplaadile asetatud mördiproovid

¹⁴⁵ Kultuurimälestise omaniku käsiraamat. Muinsuskaitseamet.

Tööde 5. etapp: mördiparanduste tegemine, plastiline retušeerimine, mördi toneerimine

Lubimördiga raidkivide pragusid täites lähtusin kivi autentsuse säilitamise printsiibist, mille kohaselt raidkivi pinda puuduvates kohtades täielikult ei taastata. Nii jäetakse täitemördid pragudes raidkivi pinnast veidi madalamaks, et konserveeritud kohad eristuksid lähemal vaatlusel kivi tekstuurst, kuid kaugemalt vaadates ei oleks kivi originaalpindadega võrreldes liialt kontrastsed.

Peale mördi kivinemist 28 päeva möödudes modelleerisin mörti nõnda, et selle nähtavale jääv pind saavutaks kivile sarnase struktuuri – parandused, mille ümber olid loetavad kiviraiumise jäljed, modelleerisin raiumisjälgedega kivipinda jäljendades, samal ajal kui siledaks tahutud kivipinna pragude parandamiseks kasutatud mört sai pealt sileda väljanägemise.

Mördi toneerimiseks kasutasin pigmentidega toneeritud liimilahust, et tagada kasutatud värvi püsivus mördi pinnal.

Tööde 6. etapp: raiddetailide värvi ühtlustamine

Kivil esines roosteplekke, mille eemaldamine ei olnud eesmärgiks, et mitte minetada kivile omast paatinat. Kividele eksponeerimiseks vajaliku esteetilise välimuse saavutamiseks toneerisin teravalt esiletõusvaid plekke kerge pastellikihiga.

4.1.2. Tehnilised uuringud

Lisaks konserveerimisele teostasin polükroomia tuvastamiseks Dino-Lite digitaalse mikroskoobiga kivide stratigraafilised uuringud, samuti teostati XRF¹⁴⁶ uuring. Uuringute tulemusel raidkividel polükroomiat ei tuvastatud.

Helle Perensi abil toimunud petrograafiliste uuringute käigus tuvastasin, et tegemist on Lasnamäe lubjakiviga.¹⁴⁷

¹⁴⁶ X-ray fluorescence (röntgen fluoresets) analüüsi kasutatakse keemiliste elementide tuvastamiseks. Uuringu aeg: 02.12. 2019. Teostaja: dr Riin Rebane (Keskkonnauuringute keskus, Tartu Ülikool).

¹⁴⁷ Intervjuu Helle Perensiga 08.03.2019.

4.1.3. Ajaloolised uuringud

Ikonograafiliste uuringute käigus tuvastasin ühe kivi (HR 47), mille keskne ornament on teemantkvaader, algse asukohana Jüri kabeli põhjaküljel asuva Richard von Rosenkrantzi sarkofaagi kirdenurga ning ühtlasi autori ja dateeringu: Arent Passer(i töökoda), 1623. a.

Ülejäänud kolme kivi, millest igaihe pealispinnale on tahatud kaks aadlisuguvõsa vappi, algasukohti tuvastada ei õnnestunud, kuid ikonograafia ja petrograafiliste uuringute tulemusel tuvastasin, et detailid HR7, HR 8 ja HR 52 on suure tõenäosusega kuulunud ühe ja sama tänaseks teadmata hauatähise juurde. Selle hauatähise osa oli ka hiljem inventeeritud detail HR 6, mille pealispinnal on neli aadlivappi.

Neljal kõnealusel hauaplaadil kujutatud vappornamendid viitavad nende kuuluvusele von Taubede suguvõsa hauatähise juurde, kuivõrd von Taube vapp on kahel raidkivil esikohal: suurima raiddetaili (HR 6) kõige ülemine vapp on von Taube suguvõsa vapp ning kivil HR 52 esineb von Taube vapp topelt (vt ill 46).¹⁴⁸

4.1.4. Konserveerimispasside koostamine ja fotodokumentatsioon

Kavandasin ja koostasid nelja kivi konserveerimispassid, milles on ära toodud detailne aruanne kivide konserveerimisprotsessist ja teostatud uuringutest. Ühtlasi esitasin soovitusel konserveeritud objektide hoiustamiseks ja hooldamiseks. Passidesse lisisin fotodokumentatsiooni kivide konserveerimisprotsessist.

Uuendusliku aspektina lisisin konserveerimispassid testMuSi vastavate objektide kirjelduste juurde, et tagada nende edaspidine hõlbus kättesaadavus kõigile huvitatud osapooltele – nt MKA, TLPA MKO, toomkiriku töötajad jt huvilised. Testisin kõigepealt MuSis etteantud konserveerimispassi ankeedi täitmist ning seejärel koostasid spetsiaalse passi toomkiriku raiddetailide jaoks. Testimise tulemusel selgus, et MuSi konserveerimispasside formaadi täitmiseks kulus oluliselt rohkem aega kui spetsiaalselt konserveeritavale objektile koostatud passi täitmiseks, kusjuures suur osa ajast kulus eelkõige arvukate lahtrite hulgast täitmist vajavate

¹⁴⁸ Tänan Ando Pajust abi eest aadlivappide uuringute juures.

leidmiseks. MuSi konserveerimispassi formaat on ühtne kõikidele museaalidele, olgu fotod, maalid, tekstiilid, skulptuurid jne, mistõttu tuleb iga objekti konserveerimisnüansse arvestades hulk lahtrid täita, kuid umbes sama suur hulk lahtritest ei ole relevantseid ning tuleks täitmata jätta.

Teine uuenduslik aspekt seisnes selles, et MuSis on tavaks konserveerimispassid hoida asutusesiseseks, mitte avalikuks kasutuseks.

Lisasin spetsiaalselt toomkiriku raiddetailide jaoks koostatud konserveerimispassi ankeedile toomkiriku logo, et tegemist oleks kiriku jaoks äratuntava formaadiga, mille saab soovi korral aluseks võtta toomkiriku järgnevate konserveerimistöde kaardistamiseks.

4.2. Raidkivide hoidla rajamine

Hoidla ruumide ettevalmistamine Kiriku tänaval

Kui Eesti Kunstiakadeemias konserveeritud kivid toomkirikusse naasid, tuli neile leida uus asukoht, sest avariiline Jüri kabeli põrand tuli peatselt algavateks renoveerimistöödeks kividest ja muust sinna ladustatud kraamist vabastada ning kõik ümbertõstmist kannatavad kivid kabelist evakueerida. Samuti ei oleks Jüri kabeli niiske keskkond olnud sobiv kivide edasiseks hoiustamiseks.

Neis oludes tekkis mõte luua kividele esialgu ajutine hoidla Kiriku tänav 8 asuva endise barokse pastoraadimaja ruumidesse. Kõigepealt tuli seal viimase paarikümne aasta vältel laona kasutatud ruumid korrastada ja puhastada ning alles seejärel oli võimalik kivid ümber tõsta.¹⁴⁹

Kivide inventeerimine ja uurimine toimus peamiselt Kiriku tänava pastoraadimaja põrandal.

Kuna käesoleva töö fookuses oli lisaks inventeerimisele toomkiriku raidkivikogu loomine, oli tarvis luua kogule sobivad hoiustamistingimused, et tagada kogu säilimine ja järjepidevus. Hoidla rajamine oli tarvilik ka kivide süstematiseerimise ja asukohtade määramise seisukohalt.

Avahoidla riulite kavandamine

¹⁴⁹ Tänan Elmar Läänelt abi eest raskete kivide ümbertõstmisel.

Kavandasin koos Juhan Kilumetsa ja Elmar Läänega kolm riiulipüstakut erinevatele raidkivikategooriatele (ill 60). Peitsisin riiulid mahagonlilla ja pähklipruuni tooniga (esimene all, teine kahe kihina peal), et need ühel poolt harmoneeruksid Kiriku 8 maja ruumides hoiustatavate ning loodetavasti kunagi restaureeritavate mööbliesemete tooniga ning oleksid ühtlasi piisavalt kontrastseks taustaks heledatele raidfragmentidele. Et fragmente oleks riiulitel parem pildistada ja vaadelda, paigutasime riiulite tagakülgedele mustast tekstiilist taustad.

Riiulite alla paigaldati rattad, et oleks võimalik riiuleid ümber paigutada, kui selleks vajadus peaks tekkima.

Kivid asetasime riiulitele kategooriate kaupa, kuid turvalisuse tagamiseks tuli arvestada sellega, et raskuseks oleks all – raskemad kivid tuli paigutada alumistele riiulitele.

Väiksemad raidkivitükid, valdavalt arheoloogilised leiud, paigutasin musta värvi metallkastidesse, millele märkisin kastides olevate objektide numbrid (ill 49).

Kolm suuremat raidfragmenti paigutasime seinale toetuva, tumeda tekstiiliga kaetud vineerplaadi najale, et kivide taust oleks ühtlaselt tume ning fragmentid tõuseksid paremini esile nii vaadeldavuse kui pildistamise seisukohalt.

Nummerdasin riiulipüstakud rooma numbritega I, II, III ning horisontaalriiulid alustades madalaimast riiulist numbritega 1-5 (tabel 3).

Tabel 3. Inventuuritabelis asukohtade märkimise näidised

Number	Nimetus	Asukoht
HR 46	Rüütli turvise küünarnukk	Kiriku 8 hoidla, püstak II, riiul 1
Arh 164	Profileeritud servaga katke	Kiriku 8 hoidla, püstak I, riiul 5, kast 2

60. Raidkivide hoidla Kiriku 8.

Raidkivide sildid

Väärtustamaks käelist tööd ning looduslikke materjale, otsustasin valmistada sildid Tallinna Paberikoja kõrgkvaliteetsest paberist, mis on käsitsi valmistatud looduslikest kiududest ning on vastupidav ja kasutamiseks sobilik ka niisketes oludes, nagu näiteks toomkiriku Jüri kabel või Kiriku tänava hoidla sügis- ja talvekuudel. Töötlesin paberit PVA liimilahusega, et sellele veekindla tindiga kantav kiri ei valguks laiali. Kui info oli siltidele kantud, töötlesin silte niiskustõrjevahendiga.¹⁵⁰

Sildi ühele poole kandsin objektile inventuuri käigus antud numbrit, teisele poole nimetuse ja mõõdud. Sidusin käsitsi valmistatud sildid raidfragmentide külge harmoneeruva naturaalse linase paelaga (ill 61).

¹⁵⁰ Tänan Nestor Ljutjukki õpetuse eest käsitööpaberi niiskuskindlaks töötlemisel.

61. Näide riiulipüstaku ja raidkivide siltidest.

4.3. Ettepanekud raidkivide eksponeerimiseks

2004. aasta Jüri kabeli uurimistööde aruandes on kirjutatud:

„Kummaliselt on meie peakiriku kunstiajaloolise poole üheks oluliseks märksõnaks läbitöötamata, konserveerimata ja eksponeerimata irdmälestiste suur hulk. /.../ Seega eeldab väljapaneku korraldamine leidlikkust (näiteks möbleerimine ei tule kõne alla) ja respekti statsionaarse suhtes. /.../ Hetke esimene temaatiline ettepanek on eksponeerida raidkivid sõltumata ajastust. Olemasolev materjal hõlmab kõiki sajandeid kadunud algkirikust J. G. Exnerini. See on suurepärase läbilõige toomkirikus tegutsenud kivimeistritest ja kogu meie selle žanri ajaloost laiemalt.“¹⁵¹

Tänaseks on irdmälestised inventeeritud, neist osad konserveeritud. 18 aastaga on ka mõned muud asjaolud kirikus muutunud ning võimaldavad ülaltoodud ekspositsiooni loomise teemalist mõttearendust edasi vormida, sest ajutine ekspositsioon aitas tekitada huvi, soovi ja vajaduse veel suurema ja ligipääsetavama (püsi)ekspositsiooni järele.

Peale nelja kivi konserveerimist, raiddetailide inventeerimist ning neile ajutise hoidla rajamist sündis plaan tuua kivid tagasi ruumi, kuhu nad kuuluvad – kirikusse.

¹⁵¹TLPA MKO, N 9.3816. B, lk 72.

Raidkivide ajutiseks või püsivaks eksponeerimiseks on sobiva ruumina välja pakutud 2006. aastal renoveeritud edelakabel (Inglite kabel). Seega on tänastes oludes ühe asemel kolm ruumi (Jüri kabel, edelakabel, Kiriku 8), mille vahel eksponaate jagada.

4.3.1. Raiddetailide eksponeerimine Jüri kabelis

Jüri kabel on toomkiriku põhjalöövi seina ääres asuva Samuel Greigh hauamonumendiga varjatud ukse kaudu kirikuga ühendatud ruum, mille edasine kasutusala on veel täpselt otsustamata. Uks on ehitatud kiriku kinnimüüritud põhjaportaali sisse. Kaalutud on portaali taasavamist, aga ka näiteks kolumbaariumi (tuhurnide hoidmise ruum) loomist kabelisse ja selle alusesse krüpti. Kabeli jäämisel sakraalse kasutusega ruumiks, mille ruumiplaneeringus domineerivad kaks suurt sarkofaagi (ill 17), võiks kaaluda neile lisaks edaspidi mõnede valdavalt hauatähistega seotud raiddetailide ruumi sobitamist.

Hauamonumentidega seotud detailide eksponeerimine Jüri kabelis

Jüri kabelisse võiks näiteks jääda hõlpsaks ümbertõstmiseks liiga rasked, valdavalt hauamonumentidega seotud detailid, sealhulgas neli konserveeritud kivi (ill 46).

Neist üks, teemantkvaadriga kivi (HR 47) (ill 38), kuulubki Jüri kabelisse. Nagu varem mainitud, õnnestus tuvastada, et tegemist on Rosenkrantzi sarkofaagi kirdenurga pilaster-plaadiga. Sarkofaagi üldseisund ei võimaldaks täna plaati oma algele asukohale tagasi asetada, kuivõrd sarkofaagi teisedki osad on paigast nihkunud. Kui sarkofaag peaks kunagi täieliku restaureerimise läbima, võib kaaluda plaadi algele kohale tagasiasetamist. Teisalt oli raidkivi algasukoht vastu seina, mis tähendab, et see ei oleks suuremalt jaolt vanal kohal vaadeldav. Samuti ei pruugi kivi ega sarkofaagi seisund võimaldada algasukohale tagasiasetamist. Sellisel juhul võiks plaadi eksponeerida sarkofaagi kõrval asuval põhjaseinal oma algasukoha läheduses. Samamoodi võiks eksponeerida sarkofaagi loodenurga pilaster-plaadi (HR 4)(ill 37), mis tuleks eelnevalt konserveerida.

Jüri kabelisse võiks jääda ka nelja vapiga raidkivi (HR 6) ning kolm sama hauatähise juurde kuulunud konserveeritud kivi (ill 46). Nende asukohaks võiks olla Rosenkrantzi hauatähise kõrval asuv seinanišš. Nelja vapiga kivi (HR 6) on juba seinanišši tõstetud (ill 62). Kivi on horisontaalasendis, mistõttu ei ole vapid hästi nähtaval, kuid see-eest on ühelt küljelt näha kivi

uhked küljeprofiilid. Ülejäänud kolm kivi (HR 7, HR 8 ja HR 52) võiksid olla kinnitatud niši seinale koos diskreetselt asetatud väikese tekstitahvliga nende kohta teadaoleva informatsiooniga.

Lisaks võiks Jüri kabeli seinal olla eksponeeritud kahe von Nierothi vapiga hauaplaat (HR 48) (ill 39), kuivõrd on teada, et von Nierothi hauatähis asus varem Jüri kabelis. Plaat on kunagi restaureeritud, kuid vajaks enne eksponeerimist põhjalikku konserveerimist. Ka selle plaadi juurde võiks paigutada väikesemõõdulise tekstitahvli põhjuse kohta, miks plaat on Jüri kabelis eksponeeritud.

62. Jüri kabeli seinanišis asuv nelja vapiga raiddetail HR 6 (Detail von Taube, von Risbiteri, von Roseni ja von Lode vappidega).

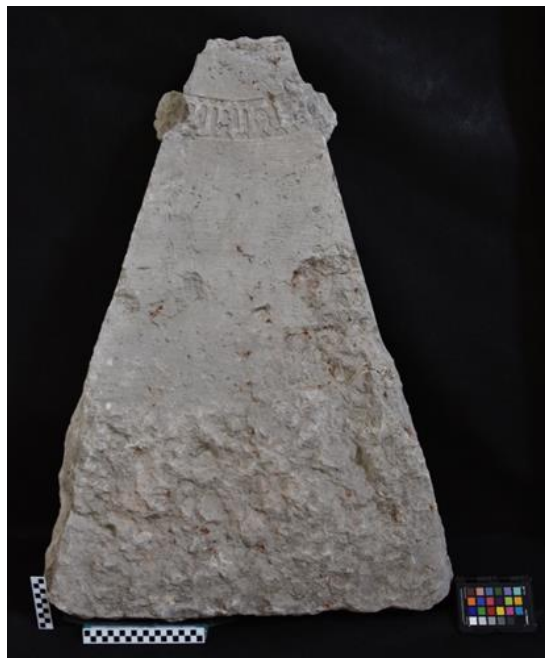
Eesti vanima ratasristi eksponeerimine Jüri kabelis

Veel võiks Jüri kabelisse jääda ratasristi jalam (MR 1) (ill 63), mille leidis arheoloogiliste kaevamiste käigus 1961. a juunis Villem Raam. Risti juures oli risti rattaosa küljest pärit 2 gooti minusklitega raidkirjaga tükki.¹⁵² Nimetatud tükke ei ole märgitud 2004. a aruandes ning need ei tulnud välja ka 2020 a inventuuri käigus.

¹⁵² ERA.T-76.1.972, P-1095: Fotod Tallinna Toomkiriku väliuurimiste ja kohapealsete vaatluste aruande II juurde. Köide II, osa B. Fotod nr. 61-133. V. Raam. Tallinn: 1969, fotod 103-106.

Ratasristi jalam on osalt avariilises seisundis – puudutamisel võib selle küljest tükke variseda. Seega tuleks rist esmalt konserveerida (puhastada ja irdsed tükid kinnitada) ning seejärel sobitada objektile vaatluseks väärikas ja kontrastne, soovitatavalt tume (nt must v tumepunane tekstiil) taust. Kuivõrd tegemist võib olla Eesti vanima säilinud ratasristiga, võiks risti lähedal või küljes paikneda tekstitahvel vastava info ning selgitusega, et toomkiriku ümber oli kirikaed, mida kasutati kuni 18. sajandi viimase kolmandikuni matmispaigana.

Kui päevakorda tuleb ratasristi eksponeerimine muuseumitingimustes, on ratasristi teemat põhjalikult uurinud kunstiteadlane Helen Bome jalami eksponeerimiseks välja pakkunud lahendusi, mille kohaselt oleks erinevatel viisidel võimalik markeerida risti puuduvat ülaosa ja võib-olla ka risti algset keskkonda kirikaias, loomaks külastajale terviklikku üldmuljet ja mõjusat kunstielamust.¹⁵³

63. Ratasristi jalam.

¹⁵³ H. Bome e-kiri 11.04.2021. Autori valduses.

4.3.2. Raiddetailide eksponeerimine edelakabelis

Raiddetailide eksponeerimislahendus edelakabelis sõltub suuremalt jaolt sellest, missuguseks kujuneb lähiajal kabeli ruumikontseptsioon. Hetkel on plaan ehitada kabel kahetasandiliseks.

Kuna toomkirikul on pikemat aega puudus väiksemat laadi seminariruumist, võiks alumisel korrusel olla multifunktsionaalne ruum, mis on sobiv eraldumiseks ja mõtisklusteks, kuid kohandatav seminarideks ja tundide läbiviimiseks umbes 20-le inimesele. Ruumi seinte ääres võiks paikneda raamaturiulid raamatutega Toompea ja toomkiriku ajaloost ning ruumi keskel esialgselt mõned lauad ja toolid. Soovitan taaskasutada kiriku omanduses olevat eri ajastutest pärit mööblit – kappe, riuleid, laudu ja toole, millest osa vajavad puhastamist või restaureerimist. Vajadusel võiks lisaks kasutada kergeid klapptoole, mida saab hõlpsasti kokku panna ja seinte äärde tõsta, kui on tarvis ruumi teha.

Ülemisel korrusel võiks asuda ringgalerii-avahoidla, milles eksponeeritakse toomkiriku kunstiväärtusi. Kuivõrd loodud on toomkiriku raiddetailide kogu, võiks esimene näitus keskenduda toomkiriku raidkividele ning nendega seotud lugudele. Alustada võiks toomkiriku ehitusloo tutvustamisest läbi raiddetailide. Selleks valisin eksponeerimiseks välja ligi 10 väiksemamõõdulist raiddetaili erinevatest ajastutest, mis eksponeeritakse galeriis koos infotahvlitega. Ekspositsiooni võiksid kuuluda nt kerajas detail EMR 2, miniatuurkonsooliga ehisdetail EMR 3 (mõlemad ill 64), katke reljeefse viinamarjakobaraga MR 3 (ill 51), akna ehisraamistuse katked KR 1, KR 2, KR 3 (ill 32), rüütli turvise küünarnukk HR 46 (ill 64). Lisaks võiks eksponeerida sarkofaagi juurde kuulunud sokli HR 18 ja obeliskikatked HR 28, HR 45 (ill 43) ja HR 44 ning rosetiga voluudi HR 65 (ill 45), samuti teadamata päritoluga kroonikujulise detaili HR 3 (ill 64).

Kuni ruumilahendus ei ole valminud, võiks raiddetailide eksponeerimiseks paigutada ülemise korruse galeriisse lindina seinte äärde olemasolevaid laudu, millele raidkivid asetatakse ning vajadusel toestatakse ning varustatakse tekstitahvlitega. Parema vaadeldavuse huvides võib mõne detaili alla paigutada pöörlevad alused (EMR 2, EMR 3), et neid saaks kõikidest külgedest vaadelda.

EMR 2

EMR 3

HR 3

HR 46

64. Näiteid raiddetailidest, mida võiks edelakabelis eksponeerida.

4.3.3. Kiriku 8 avahoidla. Ettepanek toomkiriku muuseumi loomiseks.

Aastaid on kõne all olnud toomkirikule muuseumi loomine. Kuni muuseumi ei ole, võib pilootprojekti korras testida Kiriku 8 loodud raidkivide avahoidla toimimist muuseumina – näiteks korraldades väikestele huviliste gruppidele ettetellimisel ekskursioone või toomkooli õpilaste rühmadele raidkive ja nende konserveerimist ja uurimist tutvustavaid õppetunde. Hoidla rajamise käigus korraldasin mõned hoidla tutvustustunnid väikestele testgruppidele, mis osutusid huviäratavateks ning nende käigus lisandus uusi toomkiriku raidkivide teemaliste ekskursioonide soovijaid.

Selleks on raidkivid juba täna paigutatud riulitele ja seinte äärde nõnda, et nad oleksid hästi vaadeldavad. Ka avahoidlasse võiks raidkivide juurde lisada infotahvleid, et kiriku ja koguduse inimestel oleks info raidkivide kohta alati käepärast. Paralleelselt võiks info olla kantud testMuISi, et lapidaariumi loomisel tehtud töö ühelt poolt talletuks ning teisalt oleks seda mugav täiendada. Selleks tuleks huvi ja soovi korral koolitada võimalusel kedagi koguduse personalist testMuISi kasutama ja täitma. Sellisel viisil saab enne toomkiriku muuseumi füüsilist valmimist testida kiriku virtuaalset muuseumi, mille eksponaadid ja dokumendid „elavad“ ning pakuvad ka sellisel kujul korralikke ning kaasavaid uurimistingimusi kunstiteadlastele, konservatoritele ja teistele huvilistele.

Kokkuvõtvalt on 2022. a suve seisuga toomkiriku raiddetailide eksponeerimiseks kolm võimalikku kohta, kus paralleelselt kive eksponeerida: Jüri kabel, edelakabel ja Kiriku 8 hoidla.

1. Jüri kabelis võiks eksponeerida järgmised kivid:

- a) Rosenkrantzi sarkofaagi pilasterplaadid HR 4 ja HR 47 võiks eksponeerida Rosenkrantzi sarkofaagi kõrval asuval põhjaseinal oma algasukohtade läheduses.
- b) Aadlivappidega raidkivid HR 6, HR 7, HR 8 ja HR 52 võiks paigutada Jüri kabeli seinanišši.
- c) Von Nierothi vappidega hauaplaadi (HR 48) võiks välja panna Jüri kabeli seinale.
- d) Ratasristi jalami (MR 1) võiks eksponeerida koos väikesemõõdulise tekstitahvliga Jüri kabeli lõupanseina ääres.

2. Kui valmib edelakabeli kahetasandiline arhitektuurilahendus, võiks seal koos tekstitahvlitega eksponeerida väiksemamõõdulisi raiddetaili erinevatest ajastutest, nt kerajas detail EMR 2, miniatuurkonsooliga ehisdetail EMR 3, katke reljeefse viinamarjakobaraga MR 3, akna ehisraamistuse katked KR 1, KR 2, KR 3, rüütli turvise küünarnukk HR 46. Lisaks võiks eksponeerida sarkofaagi juurde kuulunud sokli HR 18 ja obeliskikatked HR 28, HR 45 ja HR 44 ning rosetiga voluudi HR 65, samuti teadmata päritoluga kroonikujulise detaili HR 3.

3. Ülejäänud raiddetailid võiksid jääda Kiriku 8 hoidlasse avariulitele. Hetkel on hoidla keskel installatsioon ratasristi ainetel (ill 65). Installatsioone võiks edaspidi vahetada. Kiriku 8 majas võiks edaspidi hakata korraldama töötubasid, kuid esmalt vajaks hoone põhjalikku restaureerimist ja soovitatavalt ümberkorraldamist muuseumiks, mille üks osa võiks jääda raiddetailide avahoidlaks.

65. Installatsioon ratasristi ainetel Kiriku 8 raidkivide avahoidlas.

Kokkuvõte

Magistritöö käigus teostasin kaks erinevat praktilist ning kaks nendega seotud uurimusliku iseloomuga tööd: ühelt poolt konserveerisin neli irdraiddetaili ning lõin toomkiriku irdraiddetailide avahoidla, teisalt uurisin kogu tekkelugu ning töötasin välja raiddetailide inventeerimismetoodika. Inventeerimise käigus teostasin petrograafilised ja kunstiajaloolised uuringud Tallinna toomkiriku raiddetailide päritolu, dateeringu ja algse asukoha määramiseks.

Kogu tekkelugu uurides tuvastasin, et see on moodustunud peamiselt toomkiriku ja selle konstruktsioonide ümberehitamise tõttu kasutuseta jäänud ning kirikut 1684. aastal tabanud hiidtulekahju tõttu purunenud ja oma algasukohtadelt eemaldatud raidkonstruktsioonide või hauamonumentide küljest pärit raidkivide ladustamise teel. Samuti kuuluvad kogusse toomkiriku lähistelt väljakaevatud arheoloogilised leiud, sh kuni 1770. aastateni toomkirikut ümbritsenud kalmistult pärit leiud ning võimalik, et isegi ümbritsevate elamute raidmaterjal – 1684. a tulekahjus sai ulatuslikult kahjustada kogu Toompea, mistõttu võis kirikusse sattuda raidkive ka ümbritsevatest elamutest ja vastupidi.

Osade kivide puhul õnnestus rohkem infot välja selgitada, teiste puhul vähem, mis jätab ruumi edasisteks uuringuteks tingimustes, kus kogu on süstematiseeritud ning info tulevikus kõigile huvilistele kättesaadav.

Praktilisele tööle ja uuringutele tuginedes tegin ettepanekud edasiseks tööks koguga info talletamise ja raidkivide eksponeerimise seisukohalt. Minu ettepanek on edaspidi info salvestada infosüsteemis MuIS *Light*, mis on tänaseks tasuvusuuringu faasis. Et testida toomkiriku irdraiddetailide info sisestamise võimalusi infosüsteemi MuIS, millele MuIS *Light* tuginema hakkab, lõin MKA ja RIKi kaasabil toomkirikule testMuISi (MuISi testimiskeskond) testkonto nimetuse all „Tallinna toomkiriku muuseum“, kuhu sisestasin info ja fotod nelja konserveeritud ja inventeeritud raidkivi kohta ning nende seisundi- ja konserveerimispassid.¹⁵⁴ Lisaks testMuISile talletatakse info elektrooniliselt käesoleva magistritöö lisadena, Muinsuskaitseametis, TLPA MKO arhiivis ja toomkiriku infosüsteemis.

¹⁵⁴ Muuseumide infosüsteemi MuIS testkeskkond. <https://testmuis.rik.ee/et/>.

Töötasin välja kaks inventuuritabeli mudelit – ühe raiddetailide inventeerimiseks ja vastava kogu loomiseks toomkirikule ning teise tavapärase inventuuri teostamiseks, mille puhul koostatakse inventeeritavate objektide nimistu, kontrollitakse nende kohalolu ning hinnatakse seisundit. Viimast, lühendatud inventuuri varianti testisin Pöide kiriku raiddetailide inventeerimiseks.

Lähtusin inventuuri teostades võimalusest, et minu välja töötatud inventeerimismetoodikat saab kasutada sisendina MuIS *Light* süsteemi väljaarendamisel, mistõttu võtsin irdraiddetailide inventeerimismetoodika väljatöötamisel aluseks MuISi massimpordi tabeli ning kohandasin selle raidkivide inventuuri tarbeks. Lahtreid ümber tõstes, lisades ning mittevajalikke eemaldades taotlesin lihtsust ja selgust tabeli täitmisel.

Lisaks oma töö tutvustamisele toomkirikus ja Muinsuskaitseametis¹⁵⁵ tutvustasin 2022. a suvel Pöidel tehtud tööd mõnede Pöide kirikuga seotud kogukonna liikmetele.¹⁵⁶ Vestlustest selgus, et ka Pöidel on huvi kunstiajaloolise info süsteemse talletamise vastu nii paber kandjal kui elektrooniliselt.

Nii toomkiriku kui Pöide puhul on võtmeküsimuseks, kes hakkaks süstematiseeritud kogusid edaspidi haldama. Kui huvilisi leiduks koguduseliikmete hulgas, tuleks vastavatele isikutele korraldada koolitused, milleks on tarvis planeerida ja leida vahendeid.

Kui magistritöö esimene ja teine osa keskendusid vastavalt toomkiriku ehitusloole ja raidkivikogu tekkimise asjaoludele, et luua kontekst inventeeritavatele raidkividele ning kolmas osa sisaldas inventeerimismetoodika väljatöötamise tutvustust, siis töö neljas ehk viimane osa keskendus nelja raidkivi konserveerimise probleemistikule ning eksponeerimislahenduste väljapakkumisele kahes võimalikus kohas toomkirikus ning lisaks Kiriku 8 hoidlas.

Loodan, et magistritöö on inspireeriv sammuke ka toomkiriku teiste rohkete kunstiväärtuste inventeerimiseks ja süstematiseerimiseks ning võimalikuks eeskujuks ka teiste kirikute kunstiväärtuste edasisel süsteemsel kaardistamisel, mõtestamisel ja info talletamisel.

¹⁵⁵ Nõupidamine 17.06.2022. Osalesid: toomkoguduse õpetaja A.Tuhkru, J. Kilumets, T. Aadli (MKA), M. Laast.

¹⁵⁶ Vestlused endiste Pöide Maarja Kiriku sihtasutuse liikmete Anne ja Uve Unteraga ning Marlin ja Meelis Pärnaga. 07.07.2022.

SUMMARY

Inventory management, conservation and exhibiting of the carved stone details of the Tallinn Cathedral

Marge Laast

The goal of the master's thesis is the inventory management of the carved details of the Tallinn Cathedral and the elaboration of the inventory management system that could be used as an example of inventory management of carved stone details or other artefacts of Estonian churches.

The thesis consists of four chapters and 27 annexes.

The first chapter concentrates on the architectural history of the Tallinn Cathedral in order to create a historic context for the carved stone details. Due to the fact that almost no written documents have been preserved about the construction history of the Tallinn Cathedral, research in that field can only be based on the visual analysis of its construction details as well as construction archaeology. Lack of written data is what makes the preserving of each stone detail specifically important as the details may be used as sources of information for further studies. Among the carved stone details were details that had been used as parts of construction of the church as well as its grave monuments. Among the details there was a substantial number of archaeological finds. Knowledge of the construction history serves as a prerequisite for determining the dates and original locations of the carved stone details.

The second chapter is centered around the formation of the carved stone collection.

The third chapter gives an overview of the previous inventory managements in the Tallinn Cathedral and introduces the inventory management methodology of the thesis.

The focus of the fourth chapter is the conservation of four carved stone details, the establishment of the repository for the stone details of the Tallinn Cathedral and proposals for further exhibiting of the details.

Annexes contain materials regarding the practical work and research carried out in the framework of the current thesis.

The additional goal of the thesis was the establishment of a repository for the carved stone details of the Tallinn Cathedral and making suggestions for the exhibition of the details. Part of my practical work was the conservation of the first four carved stone detail exhibits of the Tallinn Cathedral.

Based on my practical work I made a proposal to the Estonian Heritage Board to save and publish information regarding the carved stone collection of the Tallinn Cathedral in the information system MuIS Light, the development of which is currently at the stage of a feasibility study. MuIS Light is an application of the information system mandatory for Estonian Museums (The Museum Information System, called MuIS).¹⁵⁷ While using MuIS is mandatory for all Estonian museums, MuIS Light would be targeted to the churches and private museums of Estonia. The current feasibility study ought to clarify whether churches and private museums are willing to join the MuIS Light system.

My proposal was based on the fact that MuIS includes an inventory management module and other applications which enable to insert, supplement and publish information about the artefacts of churches. MuIS Light, i.e simplified MuIS is likely to include similar applications that have been accommodated for churches and private museums.

Due to the fact that MuIS is a well known information management environment for museum officials as well as art historians and other researchers, the implementation of MuIS Light would encourage and facilitate further research and publication of information regarding the artefacts of Estonian churches.

While MuIS Light is undergoing the process of feasibility study, information about the collection of carved stone details of the Tallinn Cathedral will be available in the appendixes of the current thesis as well as the archives of the Heritage Protection Board of Estonia and the Department of Heritage Protection of the Tallinn City Planning Board.

Please see Appendix 2 for an example of printouts of the public page of the MuIS testing environment, called test MuIS.

¹⁵⁷ The Estonian digital Museum Information System. https://www.muisee/en_GB/

Key words: Tallinn Cathedral, establishment of the carved stone collection, inventory management, MuIS Light, conservation and exhibiting of carved stone details.

Allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Muinsuskaitseameti arhiiv

ERA.T-76.1.25: NSV Arhitektuuri Valitsus. TRT. Aruanne Tallinna Toomkiriku juures šurfide kaevamise, majakate asetamise ja uurimistööde kohta. Direktor G. Jomm, Projekt. Sekt. Juh. R. Zobel, koostajad: V. Toompark, B. Tani, A. Kukkur. Tallinn, 1954.

ERA. T-76.1.204: Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruande I juurde kuuluv fotomaterjal. K. Aluve, V. Raam. Tallinn, 1960.

ERA.T-76.1.205: Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruanne I. K. Aluve, V. Raam. Tallinn, 1960.

ERA.T-76.1.324. P-345: Vana Tallinna elamuarhitektuuri juurde kuuluvad raidkivid Tallinna Linnamuuseumi kogudes. Raidkivi osa välisarhitektuuris. Tallinn, 1962.

https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0000324.pdf

ERA.T-76.1.324. P-345: Vana Tallinna elamuarhitektuuri juurde kuuluvad raidkivid Tallinna Linnamuuseumi kogudes. Tallinn, 1962. https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0000324.pdf

ERA.T-76.1.325. P-346: Vana Tallinna elamuarhitektuuri juurde kuuluvad raidkivid Tallinna Linnamuuseumi kogudes. Tallinn, 1962.

ERA.T-76.1.972, P-1095: Fotod Tallinna Toomkiriku väliuurimiste ja kohapealsete vaatluste aruande II juurde. Köide II, osa B. Fotod nr. 61-133. V. Raam. Tallinn: 1969.

ERA.T-76.1.1063, P-1201: Toomkirik. Kunstimälestiste passid. M. Lumiste. 1970. Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus. Tallinna Toomkiriku kunstimälestiste passid. Tallinn, 1970.

ERA.T-76.1.11237, A-991: T. Parmakson, G. Parmakson. Vabariigi keskaegsete raidportaalide inventariseerimine. Kingissepa rajoon. Tallinn, 1983.

https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011237.pdf

ERA.T-76.1.11466. Mai Lumiste. Toomkirik. Ettepanek käärkambri põranda korrastamiseks ja selles asuva erandliku kunstiväärtusega hauaplaadi eksponeerimiseks. Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Tallinn, 1984.

ERA. 5071.1. 349: Olev Prints. Ühest arhitektuuriajaloolisest uurimistööst ja restaureerimisest. Tallinna Toomkirik. Kirjavahetus. Reg.nr.1087. Alustatud 1946, lõpetatud 1985, lk 119–136.

ERA. Fond nr. 5071, nimistu nr 1, säilik nr. 349: Toomkiriku ülevaatust teostanud komisjoni ettepanekud. 9.05.1955. Tallinna Toomkirik. Kirjavahetus. Alustatud 1946, lõpetatud 1985, lk 41.

ERA.T-76.1.12494. Toss. H; Tamm, J; Vali, J. Keskaegsete kaubaluukide ja akende raidpiirded ning raidportaalid Tallinna vanalinnas, köide Ia. Tallinn, 1988.

https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0012494.pdf

ERA.T-76.1.12869, A-2611: Silja Vohli. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: I köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1989.

ERA.T-76.1.12870, A-2612: Silja Vohli. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: II köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1989.

ERA.T-76.1.12998, A-2736: Silja Konsa. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: III köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1990.

ERA.T-76.1.12999, A-2737: Silja Konsa. Projektfirma „Vana Tallinn“. Raidkivide passid: IV köide. ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Projekteerimise Instituut, 1990.

ERA.T-76.1.16998, A-2736: Raidkivide passid. Tallinn, 1990.

ERA.T-76.1.9401, P-9290: Raam, Villem; Dubovik, Boris. Tallinna Toomkiriku väliuurimiste aruanne. Projektifirma „Vana Tallinn“, 1990.

ERA.5025.2.12249: Johann Naha käsikirjad. Tallinna Toomkirik.

https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012236.pdf, lk 28 (vaadatud 20.01.2022).

Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonna arhiiv

N. 5. 184. I-8/463: E. Tool, Toomkiriku põrand. Vaatlusi Toomkiriku keskkütte ümberkorraldamisel. Arhitektuuri Mälestusmärkide Majavalitsus. Tallinn, 1955.

N 9. 3816. B: Kannelmäe, Ilmar; Kilumets Juhan; Limberg, Merike; Metslang Joosep; Mölder, Eva; Simson, Sirje, Tallinna Toomkirik. Jüri kabeli uurimistööde aruanne. Rändmeister, 2004.

N.10. 57: H. Üprus. Vana Tallinna elamuarhitektuuri juurde kuuluvad raidkivid Tallinna Linnamuuseumi kogudes. Raidkivide passid. Mapid VI–XI. Tallinn, 1961.

N.12. 366: Vaiksoo, Raul. Tallinna Toomkiriku hauaplaadid. Raul Vaiksoo, 2003.

N.12. 504: Tallinna Toomkirik. Woldemar Sorseveri hauaplaat: seisukord ja ettepanekud. Ettepanekud hauaplaatide säilitamiseks. Rändmeister, 2013.

S. 12302. Tallinna Linnaplaneerimise amet. Muinsuskaitse eritingimused. Haldusakti koostaja: Kristiina Frolova, 23.01.2020.

Tallinna Linnaarhiiv

TLA. 1150.1.53: Tallinna Toomkirikus asuvate kaitstavate vallasmuinasvarade nimestik. 1935, lk 1–5.

EELK arhiiv

N 5327. EELK Konsistoorium. Tallinna Toomkirik. Alustatud 21.01.1921, lõpetatud 19.12.1930.

Nimekiri vallasvara kohta, mis leidus Toompea kiriku hoones selle ülevõtmisel Siseministeeriumi valitsemisele, kell 10 hom. 19. veebr.1927.a, lk 2.

Eesti Ajaloomuuseumi arhiiv

Henrik Olvi koostatud nimestikud ja märkmed ratasristide kohta (Eesti Ajaloomuuseum, f 310.1.75-81).

Rootsi Riigiarhiiv

Woltemate, Heinrich Julius. Tallinna toomkiriku plaan. 1691. Rootsi Riigiarhiiv, Livonica: Gen.guv. i. Estland. A.J. De la Gardie t.K.M:t. 1692.2/1, bl I. https://www.ackermann.ee/wp-content/uploads/1.-Woltemate_puhas.jpg

Publitseerimata käsikirjad

Ederberg, Ernst, [Tallinna XVI ja XVII sajandi raidkivid](#). Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1957. Käsikiri EKA raamatukogus.

Ederberg, Ernst. [Eesti maakirikute kunstiesemed: I-II osa](#). Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1959. Käsikiri EKA raamatukogus.

Loit, Mari. Niguliste muuseumi hauaplaatide kataloog. Tallinn, 2002. Käsikiri Niguliste muuseumis

Russow, Erki. Tallinna arheoloogia, I. Leiuteated, juhuleiud ja välitööd 1500–2015. Valmimisel.

Treisalt, Urmo. Tallinna raidkivikunsti eripäradest. Varauusaegsete aknasammaste inventeerimine. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2019.

https://digiteek.artun.ee/fotod/loputood/bakalaureus/event_id-350

Final report. International workshop „Nano-lime for conservation of stone, plaster and architectural surfaces. 04.–08. september 2016. Pöide Church, Saaremaa“, lk 9.

https://digiteek.artun.ee/fotod/aruanded/konserveerimine/event_id-321 (vaadatud 16.10.2020).

Kirjandus

Alas, Askur. Toomkiriku varakamber – Jüri kabel näitas oma saladusi. – Eesti Päevaleht 18.12.2004, <https://epl.delfi.ee/artikkel/50999685/toomkiriku-varakamber-8211-puha-juri-kabel-naitas-oma-saladusi> (vaadatud 27.01.2022).

Eesti kunsti ajalugu 2: 1520 – 1770. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia & SA Kultuurileht, 2005.

Hein, Ants. „Et kellelgi ei peaks voli tekkima vähimatki neist ära rikkuda või raisata ...“ Muinsuskaitse ja restaureerimise varaseimast ajaloost Eestis. – Maastik ja mälu. Pärandiloome arenguhooni Eestis. Toim L. Kaljundi, H. Sooväli-Sepping. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 146–181.

Kaplinski, Küllike. Tallinna käsitöölised XIV sajandil I. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.

Karling, Sten. Zur Baugeschichte der Domkirche zu Tallinn. – Õpetatud Eesti Seltsi toimetised XXX. Tartu, 1938, lk 237–248.

Karling, Sten. Arent Passer. Lisand Tallinna kunstiajaloole. – Vana Tallinn III. Tallinn: Tallinna Ajaloo Selts, 1938, lk 28–47.

Karling, Sten. Tallinn. Kunstiajalooline ülevaade. [1963] Tallinn: Kunst, 2006.

Kilumets, Juhan. Tallinna Toomkiriku edelakabel. – Muinsuskaitse aastaraamat 2006. Tallinn: MKA, TKVA, EKA, 2007, lk 22–24.

Kultuurimälestise omaniku käsiraamat. Muinsuskaitseamet

Kurisoo, Merike. Vahepealsed asjad ja vahepealsed ajad. Kirikuruumi ja pildikultuuri muutumisest katoliiklikust luterlikuks varauusaegse Eesti aladel. Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid. Tallinn: 2019. <https://www.digar.ee/viewer/en/nlib-digar:406067/347457/> (vaadatud 01.11.2021).

Maiste, Juhan. Arent Passer (1560–1637) and His Time in Tallinn. Passer and Tallinn's Renaissance Tradition. – Sten Karling and Baltic Art History. Edited by K. Kodres, J. Maiste, V. Vabar (Estonian Academy of Arts Proceedings 6/1999). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 1999, lk 51–58.

Hiiop, Hilikka, Vojtechovsky, Jan. Nanolubja kasutamine konserveerimises. Rahvusvahline töötuba Põide kirikus. – Muinsuskaitse aastaraamat 2016. Tallinn: MKA, TLPA, EKA, 2017, lk 90–91. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=JVmuinsuskaitsearmt201706.2.11.1> (vaadatud 15.10.2020).

Mäeväli, Sulev. Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikus. Tallinn: Morgan Studio, 2004.

Mäeväli, Sulev. Piiskoppide matused Tallinna toomkirikus 13.–16. sajandil. – Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2005/2007. Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 2019, lk 40–54.

Von Nottbeck, Eugen; Neumann, Wilhelm. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. Zweite Lieferung: Kirchliche Kunst. Grabsteine Revals. Reval: Hans Kluges Verlag, 1899. <https://archive.org/details/geschichteundku00neumgoog/page/n153/mode/2up>, (vaadatud 25.10.2021).

Perens, Helle. Paekivi Eesti ehitistes IV. Tallinn. Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 2010.

Perens, Helle. Looduskivi Eesti ehitistes. Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 2012.

Raam, Villem. Tallinna Toomkirik. (Tallinna vaatamisväärsused.) Tallinn, Eesti Raamat, 1973.

Raam, Villem, Dubovik, Boris. Toomkirik Toom-Kooli t. 6. – Eesti arhitektuur 1. Tallinn. Üldtoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1993, lk 242–246.

Kala, Tiina. Jutlustajad ja hingede päästjad. Dominiiklaste ordu Tallinna Püha Katariina konvent. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2013.

Mänd, Anu. Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest. Keskaegsed hauaplaadid Tallinna toomi käärkambris. – Aja lugu. Toim A. Randla. (Eesti Kunstiakadeemia toimetised 21; Muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna väljaanded 6.) Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 9–44. https://www.academia.edu/26978693/Arutlusi_huat%C3%A4histest_ja_muinsuskaitsest_Keskaegsed_hauaplaadid_Tallinna_toomi_k%C3%A4rkambris (vaadatud 01.05.2021).

Siim, Joel. Pühakoda – Püha koda? – Katedraali sõnumid. EELK Tallinna Piiskopliku Toomkoguduse infokiri. November 2021, lk 3. <http://toomkirik.ee/wp-content/uploads/2021/12/november-2021-10lk.pdf> (vaadatud 18.12.2021).

Tallinna ajalugu I: 1561. aastani. Koost ja peatoim T. Kala. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019.

Toomkirik. – Tallinna entsüklopeedia 2. Peatoim J. Tamm. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2004, lk 248–251.

Uuetalu, Heino. Tallinna Toomkiriku vundamendi uuendamine. – Ehitus ja Arhitektuur 1970, nr 3, lk 24–29.

Üprus, Helmi. Tallinna etikukivid. Tallinn: Valgus, 1971.

Üprus, Helmi. Raidkivikunst Eestis XIII–XVII sajandini. Tallinn: Kunst, 1987.

Internetiallikad

Arnek, Pille. Eesti ratasristid. Kataloog. Tartu, 2015. https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/content-editors/uuringud/ratasristide_kataloog_i_osa.pdf

EELK arhiivi töövaldkonnad. <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/arhiiv/>

Kersti Markuse loeng „Jõelähtme kiriku ja kihelkonna varasemast ajaloost“. https://www.youtube.com/watch?v=crqcYNN_9F4 (vaadatud 01.10.2021).

Kultuurimälestiste riiklik register. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/kultuurimalestiste-riiklik-register>

Margit Kilumets, Margus Tabor (saatejuhid), kultuurisaade OP!, 28.04.2022, <https://arhiiv.err.ee/vaata/op-127-382643> (26:00-29:00) (vaadatud 08.05.2022).

Muuseumide infosüsteem MuIS. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/muuseumide-infosusteem-muis>

The Estonian digital Museum Information System. https://www.muis.ee/en_GB/

Muuseumide infosüsteemi MuIS testimiskeskond. <https://testmuis.rik.ee/catalogue>

Villu Kadaka loeng „Jõelähtme kiriku ehitusloost“. <https://www.youtube.com/watch?v=UWk4OdIrlbE> (36:00) (vaadatud 01.10.2021).

Intervjuud

Intervjuu Helle Perensiga 08.03.2019. Märkmed autori valduses.

Intervjuu Marta Männisaluga 25.09.2020. Märkmed autori valduses.

Vestlus EELK peapiiskop Urmas Viilmaga 13.04.2022. Märkmed autori valduses.

Vestlus Juhan Kilumetsaga 17.06.2022. Märkmed autori valduses.

Vestlused Pöide Maarja Kiriku kiriku sihtasutuse liikmete Anne ja Uve Unteraga ning Marlin ja Meelis Pärnaga. 07.07.2022.

Kirjavahetus

Kirjavahetus Ando Pajusega 01.10.2020. Autori valduses.

Kirjavahetus Helle Perensiga 25. – 26.08 ja 07.09.2020. Autori valduses.

Helen Bome e-kiri 11.04.2021. Autori valduses.

Lisad